ŞAH MAT

1820-1823 OSMANLI-İRAN SAVAŞI
(Siyaset-Harekât-Lojistik / Organizasyon)

ERALP YAŞAR AZAP

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1965
KÜLTÜR SERİSİ: 1066

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-517-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Kapak Görselleri:
- Sultan II. Mahmud Portresi: Henri-Guillaume Schlesinger
- Feth Ali Şah Portresi: Mirza Baba İsfahani
- Abbas Mirza Portresi: L. Herr
- İran Serbaz Askeri: Hippolyte Bellange

Son Okuma: Hüseyin Özdemir

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı: VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Eralp Yaşar Azap: 1987 yılında doğdu. İlk ve orta tahsilini Ankara'da tamamladı. 2008 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2010 yılında o dönemde Başbakanlık çatısı altında bulunan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde çalışmaya başladı. 2016 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Programı'nda yüksek lisansını, 2021 yılında ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı. Doktora eğitimi sırasında dokuz ay süreyle İran'da akademik araştırmalarda bulundu ve Farsça eğitimi aldı. Çalışmalarını Kaçarlar dönemi İran tarihi, XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı-İran ilişkileri ile Askeri Tarih üzerine yoğunlaştıran yazarın, ilgili dönem ve konularla alakalı ulusal/uluslararası düzeyde kaleme aldığı makaleler, kitap bölümü, tebliğ ve ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır. Yazar halen, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde çalışmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ 9
ÖN SÖZ 11
GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ

1. Savaşa Giden Süreç ve Uluslararası Dengeler 35
2. Savaşın Sebepleri 53
   2.1. Van Muhafızı Derviş Paşa'nın İki Ülke İlişkilerinde Yarattığı Gerginlik 53
   2.2. Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın Aşiretleri Himayesi ve Neden Olduğu Problemler 59
   2.3. Mezhep Farklılığının Siyaseten Kullanılması ve İlişkilere Etkisi ..65
   2.4. Bağdat'ta ve Baban Sancağında Nüfuz Mücadelesi 69

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN HAZIRLIKLARI

1. Askerî Mühimmat ve Malzeme Sağlanması 85
2. Askerî Mühimmat ve Zahire Ulaşımı 93
3. İaşe ve Savaşın Finansmanı 100
4. Askerin Sağlanması 113
5. Orduların Durumu 130
6. Muharebe Sahasının Özellikleri 162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN CEPHELERİ

1. Savaşın Başlaması 179
2. Eleşkirt-Bayezid-Hamur Cephesi 185
3. Muş ve Bitlis Cephesi 189
4. Van Cephesi 198
5. Eleşkirt Bozgunu 206
6. Kars Cephesi 218
   6.1. Kars Yeniçeri Ağası'nın İhaneti 226
   6.2. Osman Paşa'nın Mücadelesi 231

6.3. Hüsrev Paşa'nın Mücadelesi 240
7. Bağdat Cephesi 250

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BARIŞ GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI VE ERZURUM ANTLAŞMASI

1. Diplomatik Müzakere Süreci 283
2. İstanbul'a ve Tahran'a Elçi Gönderilmesi 301
3. Erzurum Antlaşması 308

SONUÇ 317
KAYNAKÇA 321
EKLER 341
DİZİN 357

ÖN SÖZ

Osmanlı ve İran gibi iki devletin geçmişine dair yapılacak çalışmalar sadece bu devletleri değil, Kafkasya ve Ortadoğu'da yaşayan milletler ile bu coğrafyalarda sonradan kurulan tüm devletlerin tarihini de doğrudan ilgilendirmektedir. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren bir Türk boyu olan Kaçarların hâkimiyetinin başladığı İran'da, XIX. yüzyıla girilmesiyle birlikte tıpkı Osmanlı Devleti'nin siyasî serencamını kurgulayan aktörlerin, aynı amaç doğrultusunda burada da devreye girdiği görülmektedir. XIX. yüzyıl bir anlamda, Osmanlı ve Kaçar Hanedanı'nın siyasi ömrünün tayin edilmesi açısından, bir ortak kader yüzyılı olarak nitelendirilebilir.

Literatürde son yıllarda iki ülkenin müşterek tarihiyle ilgili yapılan akademik çalışmalarda artış yaşanması, bu ülkelerin tarihine ışık tutan arşivlerden istifadenin geçmişe oranla biraz daha kolaylaşmasının getirdiği rahat çalışma ortamının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Yapılan bu çalışmaların büyük çoğunluğunun doğrudan siyasi meselelere değinmesi bizim yönümüzü, iki ülkenin askerî ve diplomatik tarihinde önemli bir aşama olarak görülebilecek ve üzerinde çok fazla durulmamış bir savaşın ele alınmasını cazip hale getirmiştir. Diğer yandan, Türkiye'de son yıllarda revaç bulmaya başlayan askerî tarih çalışmalarının estirdiği cezbedici rüzgârın, bu çalışmaya başlamadan evvel bizi de etkisi altına aldığı söylenmelidir. Dolayısıyla bu çalışma en temelde, iki ülkenin askerî tarih araştırmalarında bir boşluğu doldurması amacıyla hazırlanmıştır.

1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı, Osmanlı Devleti'nin modern bir orduya kavuşmadan önce, sahada kendisini gösterdiği son savaştır. İran da bu savaşla, XIX. yüzyılın başından itibaren başlattığı askerî modernizasyon sürecinde ne aşamaya geldiğini test etme imkânı bulmuştur. Bu savaş, sebep ve sonuçları itibarıyla iki ülke ilişkilerinde yüzyıllardır çözümlenemeyen mezhep ve sınır meselelerinden ticarete kadar birçok konunun doğrudan muhatabıdır ve sonucunda imzalanan Erzurum Antlaşması ile bu savaşın, diplomasi tarihinde önemli bir yeri vardır.

Bu çalışma; giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümü; konu, literatür ve kaynakların değerlendirildiği kısmı içermektedir.

Birinci bölüm, iki ülkeyi savaşa götüren sürece genel bir bakışın verildiği kısım ile Osmanlı ve İran devletlerini savaşa sürükleyen sebeplerin tematik olarak sınıflandırılarak verilmeye çalışıldığı bölümdür. İkinci bölümde, savaş öncesi askerî hazırlık, üçüncü bölümde harekât ve dördüncü bölümde barışın diplomatik müzakere süreci ile antlaşma ele alınmıştır.

Hiçbir akademik çalışma, tek başına yazarının ürünü olmadığı gibi, bu çalışma da birçok insanın katkılarıyla vücut bulmuştur. Bu anlamda, çalışmanın Türkiye ayağının önemli bir kısmında vaktimi geçirdiğim Osmanlı Arşivi ve İsam Kütüphanesi'nin kıymetli çalışanları ile ihtiyaç duyduğum anda bana taleplerimi ulaştıran Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nin fedakâr personeline şükran borçluyum. Bu ilmî merkezlerin dışında, Ircica Kütüphanesi çalışanlarının ve hususen Doğan Deniz'in yardımları da benim için unutulmayacak kıymette olmuştur. Zira yazma sürecinin büyük bir kısmı Covid-19 küresel salgınına tesadüf eden bu tezin nihayete erebilmesine vesile oldular. Eksik olmasınlar…

İran'daki araştırmalarım ve uzun süren ikametim sırasında bana destek olan kıymetli dostlarım Mohammad Hossein Sadeghi, Rovshen Yolchuyev, Kentaro Endo ile her ihtiyacım olduğunda yardımıma koşan Mohammad Amin Keikha Shahinpour'a minnet borçluyum. Yine başta Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İran Meclis Kütüphanesi, Esnad-ı Millî'nin değerli personeli ile Dehkhoda Uluslararası Farsça Öğretim Merkezi'nin kıymetli hocaları, elden geldiği ölçüde tezim için gerekli kaynaklardan rahatça istifade etmemi kolaylaştırdılar. Hepsine teşekkür ederim.

Tahran'da bulunduğum süre zarfında, ilmî her konuda görüş alışverişinde bulunduğum ve beni hiçbir zaman kapısından geri çevirmeyen, Tahran Üniversitesi Tarih Bölümü'nün kıymetli hocası Dr. Goodarz Rashtiani ve Kaçar tarihinin önemli uzmanlarından Dr. Golamhossein Zergerinejad ile Tarih Bölümü'nün başarılı öğrencisi Farideh Soleyman da bu çalışmanın araştırma sürecinde bana çok yardımcı oldular. Sağ olsunlar…

Aynı dönemde akademik çalışmalarımı yürüttüğüm birçok ismin de üzerimde hakkı bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'nin araştırma salonunda birlikte ter döktüğüm, içinden çıkamadığım hususlarda çok yardımlarını gördüğüm başta Aydın Kurt, Salih Değirmenci ve Dr. Hasan Ali Çakmak ile birçok konuda çalışmama doğrudan katkı sağlayan kıymetli dostlarım Cafer Sarıkaya ve Dr. Başak Kilerci'ye çok teşekkürler. Keza teknik birçok meselenin halli için her aradığımda yanımda bulduğum ağabeyim Özer Çevik'e de sonsuz teşekkürler.

Doktora eğitimime başladığım yıllarda kendileriyle tanıştığım, bazı hususlarda bilgilerinden istifade ettiğim, zihnimdeki toz bulutlarını dağıtarak beni yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Kemal Beydilli, Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli ve Doç. Dr. Metin Atmaca'ya, askerî tarih alanındaki kıymetli fikirleri ile kaynaklarını benimle paylaşan Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar'a, son zamanlardaki yoğun mesaisine rağmen çalışmanın sınırlarının belirlenmesindeki katkılarıyla hocam Prof. Dr. Gültekin Yıldız'a ve usanmadan sıkılmadan benimle ilgilenen, çalışmamızı şekillendirip içeriğine çok ama çok değerli katkılar sunan hocam Prof. Dr. Fatih Yeşil'e ayrı ayrı teşekkürler. Ayrıca her ne kadar sürecin sonunu getiremesek de çalışma konusunun belirlenmesi ve yazım sürecindeki yönlendirmeleri için Prof. Dr. Yüksel Çelik'e de çok teşekkürler.

Manevi ve akademik son iki teşekkür, hayatımın merkezinde yer alan ve bu çalışmanın her aşamasına doğrudan katkı sunan iki insana… İlki, aynı anda iki doktora tezi yazılmasının vermiş olduğu ağırlığın altında ezilmeden beni yüreklendiren, yer yer kendi çalışmasını bırakarak doğrudan tezimle ilgilenen, manevi desteği haricinde bu yolda maddi özveride de bulunan eşim Pınar'a… Bir diğeri, tanıdığım günden bugüne beni hep farklı bir yere koyan, hayatımın her aşamasında var olan, benim için bir hocadan çok ötesi doktora tez danışmanım Prof. Dr. Mahir Aydın'a… İyi ki varlar…

Hazırlamış olduğum bu doktora tez çalışmasının kitap haline gelmesini sağlayıp basımını üstlenen, eserin neşredilme sürecinde büyük emekler sarf eden başta Ötüken Neşriyat ile çalışanları olmak üzere hassaten editörümüz Oğuzhan Murat Öztürk Bey'e ve çalışmayı titizlikle okuyup metindeki düzeltmeleri gerçekleştiren Hüseyin Özdemir Bey'e de kalbi ve sonsuz teşekkürler.

Her akademik çalışma gibi bu çalışma da konuyla ilgili son sözü söyleme iddiasında değildir. Diğer yandan tüm gayretlerimize rağmen çalışmamız, sehven yapılan hataları ve eksiklikleri de içerisinde barındıracaktır. Elbette tüm bunlar, yazarının hanesine yazılmalıdır. Ama biz umalım ki çalışmanın ilme faydası, zararından fazla olsun.

Eralp Yaşar AZAP
İstanbul, 2023

GİRİŞ

1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı'nın çalışma konusu olarak seçilmesindeki sebep, Osmanlı Devleti'nin 1826'da yaşadığı büyük askerî dönüşümden evvel, son devletlerarası savaşındaki askerî organizasyonunun ve İran ordusunun durumunun tahlil edilmek istenmesiydi. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin savaş organizasyonunu, Mora'daki isyan dolayısıyla tam olarak gerçekleştirebildiği söylenemese de bu durum da düzenli orduya geçmeden önceki Osmanlı ordusunun vaziyeti hakkında bizlere bir şeyler söyleyebilirdi. Bu amaç doğrultusunda yapmış olduğumuz çalışmada Osmanlı ordusunun iki ana cephede birden mücadele verdiği İran karşısındaki lojistik organizasyonu, insan seferberliği ve iki ordunun harekât alanındaki mücadelesi ile yapıları incelenmeye çalışıldı.[1] Dolayısıyla çalışma içerisindeki bölümler, ağırlıklı olarak bu incelemeyi destekleyecek biçimde kurgulandı. Bu kurgu, siyasi ve diplomatik yönlerden de tamamlanmaya ihtiyaç duyduğundan iki ülkeyi savaşa götüren süreç, uluslararası dengeler, savaşın sebepleri ve bitişinin de ele alındığı kısımlar, bu çalışma içerisinde yerini aldı. Bu çalışma, ilgili savaşın siyasi ve askerî meselelerine doğrudan odaklanarak farklı dillerde kaynakların kullanımıyla hazırlanan ilk akademik düzeyde çalışma olması nedeniyle hem askerî hem siyasi tarih literatüründe bir yer edinme çabasındadır. Yukarıda zikredilen hususlarla çizdiğimiz ve kurguladığımız çerçeve itibarıyla bu çalışmanın ispata çalıştığı ana argüman, Osmanlı ordusunun İran ordusu karşısında neden tutunamadığıyla sahada kazanmış görünen İran'ın neden masada aynı sonuca ulaşamadığını ortaya koymaktır.

Genel anlamda kaynaklar ve literatür bahsine geçmeden önce üzerinde çalışma yaptığımız savaşın başlangıç yılı, metin içerisinde bir devleti kastederek kullanıdığımız *İran* lafzı, savaş içerisinde yeniçeri

[1] Bu ana cephelerden biri merkezi Erzurum olan şark cephesiyken bir diğeri de Bağdat cephesiydi. Bağdat haricindeki muharebe alanları, şark cephesi içerisinde bulunmaktaydı.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN SEBEPLERİ

1. Savaşa Giden Süreç ve Uluslararası Dengeler

Sultan III. Selim'in katlinin ardından Osmanlı Devleti'nde tahtın yeni sahibi Sultan II. Mahmud saltanatı boyunca genel olarak yeniçeri ve ayanların isyanları, Sırp ve Yunan ayaklanmalarıyla İran ve Rus harpleri gibi problemlerle meşgul olmuştu.[1] İran'ın Osmanlı Devleti topraklarına saldırmaya başlamasından önceki süreçte ise Eflak-Boğdan'da isyan başlamış[2] ve Abdullah ibn Suud'un isyanı ancak İbrahim Paşa'nın desteğiyle bastırılabilmişti.[3] Sultan II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağının ilgasına kadar (1826) meşgul olduğu asıl kronik problem, selefi Sultan III. Selim'den devraldığı ordunun modernizasyonunda yaşanan aksaklıkların nasıl halledileceği ve dünyada revaç bulan kitle ordularına karşı Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu piyade ordusunun ne şekilde tesis edilebileceğiydi.[4] Tüm bu sorunlarla boğuşan Osmanlı Devleti'nin karşısına yeni bir problem olarak çıkan İran'da Feth Ali Şah ise yüzyılın ilk çeyreğinde iki büyük Rus savaşı yaşamış, yaşadığı hezimetlerin siyasi ve askerî sonuçlarının altından da bir türlü kalkamamıştı.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin geçilmesiyle zaten gergin olan Osmanlı-İran münasebetleri, İran'ın askerî güç kullanmaya başlamasıyla da farklı bir boyuta taşındı. Bu devletin, Osmanlı Devleti'ne karşı sergilediği saldırgan tutumda, o sıralarda Osmanlı Devleti'ni fazlasıyla meşgul eden Rum Meselesi'nin etkisi olabileceği varsayılıyordu.[5]

---

1 Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, C. 27, Ankara, 2003, s. 353.

2 Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 85.

3 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, 2010, s. 42.

4 Gültekin Yıldız, "Üniformalı Padişah: II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul, Ed. Coşkun Yılmaz, Avrupa Kültür Başkanlığı, İstanbul, 2010, s. 103.

5 Cevdet Paşa, vaziyeti "İranlılar Devlet-i Aliyye'nin eyyam-ı meşguliyetinden istifade etmek üzere fırsat gözetmekde oldukları cihetle Rum fetretinden dolayı Devlet-i Aliyye'nin gavâili artdıkça onların dahi hırs u tama'ları artmakda ve tavr u muameleleri tebeddül etmekde idi," şeklinde yorumlamaktaydı. Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersaadet, 1301, s. 3. İran, Osmanlı Devleti'nin topraklarına istediği gibi tecavüz etmeyi âdet hâline getirmişti. İki ülke arasında 1820 yılının sonlarına doğru çıkan savaştan önce de bu durum, birçok kez tekrar etti. 1816 yılında Hoy Hanı'nın

İran'ın bu saldırgan tutumu, Şark Seraskeri Rauf Paşa'nın

> "Rumeli'nde olan Rum gailesinden bu İran maslahatı dahi Anadolu'da pek aşağı fesad ve gaile değildir,"[6]

ifadelerindeki gibi en başından bu yana ciddiye alınıp mevzu Rus-Rum-İran ittifakı yönünden dahi tahlil edilmeye çalışılmıştı. Nitekim İran, kendisini Osmanlı Devleti'yle savaşa götüren süreçten önce yaşadığı Rus hezimetini, bir ittifak oluşturarak telafi etmek isteyebilirdi.[7]

1814 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin topraklarında yeşermeye başlayan bağımsızlık fikirleri, 1821'den sonra büyük bir isyana dönüşerek Balkanlarda Osmanlı Devleti'ni siyasi ve askerî olarak zorlamaya başlamıştı.[8] Rumların Mora Yarımadası'nda başlattıkları isyanı bertaraf etmek için askerî kuvvetlerinin büyük bir bölümünü bölgeye gönderen Osmanlı Devleti'nde bu isyanın bazı devletler arasındaki safların sıklaşmasına neden olabileceğini düşünen devlet adamları da vardı.[9]

Van'a, Şehzade Muhammed Ali Mirza'nın da Kirmanşahan üzerinden Bağdat bölgesine saldırıları, İran merkezî yönetimi tarafından hoş karşılanmasa da Anadolu'nun kaynayan bir kazan olması, saldırı haberlerini ileten Baba Paşa'ya mukabelede bulunulmaması emrinin verilmesine sebep olmuştu. Bk. Cevdet, *age.*, C. XI, s. 223-224.

6 *BOA*, HAT. 818 / 37317-B.

7 Gavin Hambly, Peter Avery, Charles Melville, *The Cambridge History Of Iran Vol 7 From Nadir Shah to The Islamic Republic,* Cambridge University Press, 1991, s. 312.

8 Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011, s. 27 ve bk. E. A. Grantovski, *Tarih-i İran Ez Zeman-ı Bastan Ta İmruz*, İntişarat-ı Puyeş, 1980, s. 323. Patrik Germanos'un Rumları savaşa davet etmesiyle Rum İsyanı, dinî ve millî bir yapıya bürünmüştür. Bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara, 2011, s. 112. Ayrıca Patrik Germanos'un Kurtuluş Savaşı ilan etmesindeki öz güveninin, başlayan Osmanlı-İran Harbi'nden kaynaklandığı da iddia edilmektedir. Bk. Robert Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, Çev. Server Tanilli, Adam Yay., İstanbul, 2000, s. 35.

9 Maraş ve Rakka Valisi Mehmet Celaleddin Paşa'nın, Rumların Müslümanlar hakkındaki kötü niyetlerinin bertaraf edilmesi için "yarın kalkacak misüllü amade bulunmak" gerektiğini ifade edip Rum İsyanı'nın İran ve Rusya'yı birleştirme ihtimali olduğuna da dikkat çekerek Maadin-i Hümayun Nazırı Mehmet Emin Rauf Paşa ile Musul, Trabzon ve Sivas gibi Osmanlı coğrafyasının jeostratejik noktalarındaki

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumla ilgili değerlendirmeler, şûra meclislerinin de gündemini meşgul ediyordu. Konuyla ilgili istişarelerden sonra Babıali, İran ile yapılan müzakereler ve muhtemel saldırılara karşı alınması gereken tedbirlerle alakalı bir takrir hazırlayıp Sultan II. Mahmud'a arz etti. Bu takrirde baskın görüş, Rusya'nın öteden beri Osmanlı Devleti'ne karşı olan düşmanca tutumundan dolayı, Rumları kendilerine karşı isyana teşvik ettiği yönündeydi. Yine bu takrire göre Rusya, İran'ı da çıkarları doğrultusunda kullanarak bu devleti Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması için tahrik etmekteydi.[10]

İran'ın, Rusya ile 1813 yılında imzaladığı Gülistan Antlaşması'ndan doğan toprak kayıplarını[11] telafi etmek için Osmanlı Devleti ile savaşması gerektiğini düşünen ve iki ülkeyi birbirine kırdırıp buradan faydalanmayı uman siyasi aktörün, Rus Elçi Vekili Mazaroviç olduğu söylenmekteydi.[12] 1818 yılında Rusya tarafından İran'la siyasi

idarecilerle irtibatta olunmasının önemine vurgu yaptığı vesika için bk. *BOA*, C.HR. 75 / 3742. Ayrıca bu fikirlere iştirak edip yine Rumların kötü niyetlerinin defedilmesi için Müslümanların tetikte olması gerektiğini söyleyen ve "İranlu hile ve hud'a ile meluf bir kavm-ı leim olub" ifadeleriyle İran'ın dostluğuna güvenilemeyeceğini vurgulayan Rauf Paşa'nın takriri için de bk. *BOA*, C.HR. 106 / 5258.

10 *BOA*, HAT. 795 / 36899. O dönemdeki Rusya'nın gücü ile İstanbul üzerindeki hedefleri hakkında "*Russia and Turkey*" başlığı altındaki bir değerlendirme için bk. *The Times* (London, England), Issue: 11331, Date: Wednesday Aug. 22 1821, s. 2.

11 İran ve Rusya devletleri arasında 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması, İran için tam bir travma olmuştu. İran bu antlaşmayla, Hazar kıyısında çok fazla toprak kaybetmişti. Akabinde Ruslarla 1828 yılında imzaladıkları Türkmençay Antlaşması'yla da İran, sahada kaybetmeye devam etti. İran'ın bu antlaşmalarla Türk ve Ermeni nüfusunun yaşadığı Azerbaycan, Nahcivan ve Erivan bölgelerini kaybetmesi ve Hazar kıyısından büyük oranda çekilmesi, Trans-Kafkasya ve Hazar'ın Rusların tekeline girmesine sebep oldu. Bu durum, göçleri de beraberinde getirdi ve İranlı Ermeniler, daha güvenli bir Hristiyan toprağı olduğunu düşündükleri Rusya'ya göç ettiler. Bk. Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 328-329.

12 Yahya Kalantari, "Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1976, s. 128. Veliaht Şehzade Abbas Mirza, Rusya ile ilişkilerde ön plandaydı ve İran'ın Rusya karşısında daha önce yaşadığı hezimeti telafi etmek için çok basit görülebilecek sınır hattındaki sorunları, Osman Devleti'ne karşı kullanmaya çalışmaktaydı. Bk. Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780-1828*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1980, s. 156.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN HAZIRLIKLARI

1. Askerî Mühimmat ve Malzeme Sağlanması

Savaş sanatı, muharebe sırasında sevk ve idare organizasyonunun iyi yapılmasıyla anlam bulur ve tüm bu organize içerisine asker, silah, mühimmat teminiyle lojistik planlama dâhil olur.[1] Osmanlı Devleti'nin klasik dönem savaş siyasetinde lojistik organizasyonun bir sistematik içerisinde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu sistematik içerisindeki unsurlar, genel hatlarıyla: Altyapının dizaynı, seferberlik, harekât, gıda temini ve harp mühimmatının tedarik edilerek bunların cepheye nakledilmesi olarak sınıflandırılabilir.[2] Bunların arasında önemli bir yer tutan ve olmazsa olmaz bir nitelikte olan askerin savaş meydanında kullanması gereken harp mühimmatının temini, merkezî hükümetin savaş sırasında en fazla zorlandığı hususların başında gelir. Zira cephelere sevk edilmesi gereken harp mühimmatının ve aletlerinin tedarik edilmesi ayrı, sevk edilmesiyse ayrı bir planlama dâhilinde yapılmaktadır. Her ikisinin ortak paydası içerisinde yer alan bu işlere ayrılacak bütçe ise planlama dâhilinde çekilen sıkıntıların en büyüğünü oluşturur.

Osmanlı-İran Savaşı da cephelere mühimmat ve harp aleti gönderilmesi konusunda hem para hem malzeme temininde zorluk çekilen savaşlardan biri olmuştur. Merkezî hükümetin hazine yapısında savaş bütçesi için ayrılan ayrı bir kalem bulunmaması[3], sanıyoruz çekilen müşkülün temel sebebini bize vermekte yeterli olur.

İran ile iki ana cephede birden savaşan Osmanlı Devleti'nin hem şark hem de Bağdat'a aynı anda organize bir sevkiyat yapabildiğini söylemek mümkün değildir. İstanbul'dan Karadeniz yoluyla merkezi Erzurum'da bulunan şark ordusuna mühimmat sevkiyatı yapabilen Osmanlı Devleti, aynı organizasyonu Bağdat ordusu için sistemli olarak gerçekleştirememiş; o bölgeye genellikle insan seferber etme noktasında katkı sağlamaya çalışmıştır. Fakat 1820 Kasım ayının ba-

---

1 Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Şiar Yalçın, May Yay., İstanbul, 1975, s. 82.

2 Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 27.

3 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitapevi, İstanbul, 2007, s. 73.

şında ve 1821 Ocak ayında İstanbul'dan sürat topu, topçu ve arabacı ortası, cephane ve sair mühimmatın Bağdat'a gönderildiği görülmüştür.[4]

Osmanlı Devleti'nin cephede ihtiyaç duyduğu ve tespit edilebildiği kadarıyla İstanbul'dan tedarik edip şark ordusuna sevk ettiği harp mühimmatının başında toplar gelmektedir. Sürat, obüs, çarha ve balyemez tipi toplar; şark ordusunda kullanılan top türleri arasındadır. Dergâh-ı Âli Topçuları Ocağından temin edilen sürat ve obüs topları, topçu süvarileriyle birlikte gönderilirken mesafenin uzaklığı dolayısıyla bahşişleri de Hazine-i Âmireden ona göre düzenlenmiştir.[5] Mesela Kars Kalesi'nin müdafaası için gönderilen sürat toplarının sair malzemesi, mühimmatıyla beraber temin edilip arabaları da Dergâh-ı Âli Top Arabacıları Ocağından alındıktan sonra Ocak Çavuşu Halil Çavuş kanalıyla bölgeye ulaştırılmıştır.[6] Hüsrev Paşa'nın Erzurum valiliği döneminde yine İstanbul'dan temin edilen çarha toplarının, sınır hattının takviyesi için Kars'a gönderildiği görülmektedir.[7] Kars, özelikle muhafızı Osman Paşa Dönemi'nde çok yoğun saldırılar altında olduğundan Erzurum'da bulunan şark seraskeri kanalıyla İstanbul, bölgeye top ve mühimmat gönderilmesi için sürekli baskı altında tutulmuştur. Özellikle ilkbaharda bölgeye akınlar düzenlemeyi tercih eden İran'ı püskürtmek için önceden hazırlık yapmayı gerekli gören Osman Paşa kış ayındaki bir arzında Kars Kalesi'nde balyemez, havan ve çarha cinsi topların bulunduğunu fakat bunların işe yaramadığını belirttikten sonra bölgeye "cenge yarar" obüs toplarından beş ve yedi çapında[8] ikişer adet gönderilmesini istemiştir. Osman Paşa ayrıca dört süvari top ustasının gerekli mühimmatla beraber bölgeye ulaştırılmasının da elzem olduğunu belirtmiştir.[9] Osman Paşa'nın bu

4 *BOA*, HAT. 762/36003; *BOA*, HAT. 772/36211-B; Kerküklü Resul Hâvî (Efendi), *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdad, 1246, vrk. 166b.

5 *BOA*, C.AS. 198 / 8526-2.

6 *BOA*, A.{ MKT. 1619 / 14.

7 *BOA*, HAT. 818 / 37320-N.

8 Askerî literatürde topun çapından kastedilen, top namlusunun ağız genişliği değildir. Kastedilen, top mermisi olarak kullanılan taş yahut demirden güllelerin kıyye cinsinden ağırlığıdır. Bk. Serdal Soyluer, "Doğu Anadolu'da Bir Osmanlı Top Dökümhanesi: Erzurum Tophanesi ve Yeniden Yapılandırılması Teşebbüsleri", *OTAM*, S. 40, Güz 2016, s. 360.

9 *BOA*, HAT. 816 / 37293-F.

isteği İstanbul'da kabul görmüş ve toplar, ihtiyaç duyulan mühimmat ile birlikte bölgeye sevk edilmiştir.[10]

Kars Kalesi de dâhil bölgedeki kalelerin aslında top ve mühimmat açısından hayli eksik olduğu görülmektedir. Bunun dışında mevcut topların falyalarının da harap bir vaziyette olması, bu konuda merkezi harekete geçirmiştir. Erzurum, Kars, Ahıska, Van ve bölgedeki sair kalelerde bulunan topların falyaları, İstanbul'dan gönderilen sekiz falyacı neferinin gayretleriyle tamir edilmek istenmiş ve kendilerine ödenecek ücretin de Erzurum Gümrüğünden karşılanması tercih edilmiştir.[11] Kalelerde gerçekleştirilen top edevatının tamirine ilişkin bir diğer örnekse Van Kalesi'nde bulunan yüz dört top kundağının ve tekerlerinin tamiratına dairdir. Bu tamiratın gerçekleştiği ve bütçesinin Van, Adilcevaz ve Erciş köylerinden tedarik edildiği görülmüştür.[12] Ayrıca Van Kalesi'nde bulunan bazı topların çatladığı ve otuz iki adet topun kundaksız olması dolayısıyla sorunun halledilmesi için gerekli amelenin ve kerestenin tedarik edilmesi, yine bölgeden iletilen talepler arasındadır.[13]

Kars Kalesi'nin top mevcudu ve bu topların yapısıyla alakalı W.E.D. Allen-Paul Muratoff'un eserlerinde verdiği bilgiler dikkat çekici olup yukarıda Osman Paşa'nın çizdiği manzarayı doğrular niteliktedir. Bu eserde, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Türklerin elinde sayıca fazla top olmasına rağmen kale toplarının IV. Murad'ın hudutları ıslah zamanında konulduğu belirtilmektedir. Eserde Kars ve Ahıska'nın tabyaları ve hendeklerinin de ele alındığı görülürken bunların XVIII. asrın başından kalma olduğu ifade edilmektedir.[14]

---

10 *BOA*, C.AS. 205 / 8620.

11 *BOA*, C.AS. 178 / 7743.

12 *BOA*, C.AS. 359 / 14899.

13 *BOA*, C.AS. 364 / 15081.

14 W.E.D Allen-Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 24. Esasında bazı arşiv belgeleri, bölgedeki kalelerde tahkimat ve tamirat yapıldığına dair bilgiler vermektedir. Ahıska, Azgur, Hartus, Ahılkelek ve Ardahan kalelerinin tabyaları ve toplarının kundak tekerleri, mümkün mertebe tamir edilmeye çalışılmış hatta Ahılkelek Kalesi'ne bir zahire ambarı dahi inşa edilmiştir. Bk. *BOA*, A.{ MKT. 1641 / 71; A.{ MKT. 1642 / 22. Fakat Çıldır dâhilindeki kalelerde yapılması planlanan tahkimat ve tamiratlarda bazen problemler çıkmış; Mühendishane-i Hümayundan bölgeye gönderilen personelin, ihtiyaca binaen işi bitirmeden geri döndüğü görülmüştür. Bk. *BOA*, A.{ MKT. 1642

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-İRAN SAVAŞI'NIN CEPHELERİ

1. Savaşın Başlaması

Uzun bir süredir iki devlet arasında devam eden gerginlik, 1820 yılının sonlarından itibaren yerini "savaş" hâline bırakmış; Osmanlı Devleti'nin iki ayrı bölgesine saldırı planları yapan İran, şark hududundan yapılacak saldırıların askerî idaresini Azerbaycan bölgesini hâkimiyeti altında tutan Naibüs's-Saltana Şehzade Abbas Mirza'ya, Bağdat bölgesine yapılacak saldırıların askerî idaresini de Kirmanşahan'ı hâkimiyeti altında tutan bir diğer Şehzade Muhammed Ali Mirza'ya havale etmişti.

İran; Revan Serdarı Hüseyin Han'ın öncülüğünde, himayesinde bulunan aşiretleri ve özellikle Zilanlı aşireti mensuplarından oluşan birkaç yüz haneyi Kars ve Şüregel[1] civarına göndererek bunları Osmanlı Devleti'ne karşı tehdit unsuru olarak kullanmış[2]; tüm çabalarına rağmen Osmanlı Devleti, İran'ı bu tutumundan vazgeçirmeyi başaramamıştı. Zilanlı aşireti, İran'ın emirleri doğrultusunda kervanlara ve diğer aşiretlere saldırılar düzenlemiş; Van Mahmudi'nin[3] Abağa nahiyesindeki Yezidi aşireti de bu saldırılardan zarar görmüştü.[4] Osmanlı Devleti, Hüseyin Han'ın bu saldırgan hareket-

---

1 Bir idari bölge ve nahiye merkezi olan Şöregel/Şüregel'in merkezi,Kars'ın Akyaka ilçesinin Çetindurak köyüdür. Bk. https://nisanyanmap.com/?y=şüregel&lv=&t=&cry=TR&ua=5 (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

2 Çelik, *age.*, s. 157. Zilanlı aşiretinin Ağası Hüseyin Ağa, aşiretinden beş yüz kişiyi Revan Serdarı Hüseyin Han'ın da desteğiyle Kağızman ve Şüregel civarına kışlaması için göndermiş ve yörede bir nevi tampon bölge oluşturmaya çalışmıştı. Bk. *BOA*, HAT. 827 / 37455-İ; Çelik, *age.*, s. 157.

3 Van'ın Gürpınar ilçesinin Güzelsu Mahallesi'dir. Bk. https://nisanyanmap.com/?y=mahmudi&lv=&t=&cry=TR&ua=5(Erişim Tarihi: 12.02.2021).

4 Şânîzâde, *age.*, C. II. s. 1000. Yezidi aşireti Reisi Çobanoğlu Abdi Ağa gördükleri zarar sonrası, Muş'a gelip yardım talep etmişti. Bk. Çelik, *age.*, s. 145. Bu aşiret, daha evvel Abbas Mirza'nın hizmetinde olmasına rağmen üç yüz kadar haneyle Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'ya iltica etmişti. Bk. *BOA*, HAT. 1314 / 51256. İki ülkenin sınır hattında bulunan bu nahiyede, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda sürdürmeye çalıştığı hudut/aşiret politikası için bk. Erdal Çiftçi, "Ottoman Policy in the Ottoman-Iranian Borderland during the late 19th Century: The Case of Ebeğe",

lerinin önünü almak adına aşiretlerin Tahran'da iskân edilmesini ve serdarın azlini istemiş; vaziyet aynı şekilde devam ederse karşılık verileceğini beyan etmesi için İran'da bulunan Sefir Süleyman Efendi'ye de talimat verilmesini kararlaştırmıştı.[5] Ancak Osmanlı Devleti'nin tüm çabaları sonuçsuz kaldı ve Hüseyin Han, kardeşi Hoy Hanı Hasan Han ile birlikte Kars'ı aşiretlere yağmalatmayı sürdürdü.[6]

İran, askerleri ve Kürt aşiretleriyle Göle, Pasin, Kağızman, Zarusat[7] ve Bayezid'in köylerine saldırmış; ahalinin hayvanlarını ve mallarını yağmalayarak insanları esir almıştı.[8] Hüseyin Han bu saldırıları, İran topraklarında kışlayan Haydaranlı aşireti mensuplarının Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın himayesine girmesini gerekçe göstererek meşru sayıyordu. Haydaranlı aşiretini kendi tebaası gören İran'ın saldırıları sonucunda gasbedilen malların iadesi için Osmanlı Devleti bir diplomatik girişimde bulunarak Kars Muhafızı Hafız Ali Paşa kanalıyla Şüregel Beyi Şerif'i aracı tayin etmişti.[9] Ayrıca Erzurum Valisi Hüsrev Paşa aracılığıyla Hüseyin Han ile de diyaloğa geçilmiş fakat Osmanlı Devleti, bu diplomatik girişimlerinden de bir netice elde edememişti.[10]

History Studies, Vol. 8 Issue:1, 2016, 7-18.

5 *BOA*, HAT. 771 / 36186.

6 *BOA*, HAT. 771 / 36186-A.

7 Bugün Kars'ın Arpaçay ilçesini içerisini alan eski bir idari bölge. Bk. *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, s. 63.

8 Hoy ve Maku'dan harekete geçen İran ordusu, Bayezid ve Diyadin'e ilk saldırılarını 19 Eylül 1820 tarihinde gerçekleştirmişti. Ermeni kiliselerini de yağmalayarak papazları darp eden İran, özellikle Cucan [Heybeliyurt (köy), Diyadin/Ağrı], Alikur [Bayramyazı (köy), Taşlıçay/Ağrı] ve Kumluca [Kumluca (köy), Taşlıçay/Ağrı] köylerini yerle bir etmişti. Bk. *BOA*, HAT. 825 / 37413-H; *BOA*, HAT. 825 / 37413-G. Kars, Pasin, Zarusat, Kağızman ve Göle'ye saldırılar için bk. *BOA*, HAT. 771 / 36186-D; *BOA*, HAT. 1 / 18-B; *BOA*, HAT. 1 / 18-A.

9 *BOA*, HAT. 1 / 18-F-2.

10 Erzurum Valisi Hüsrev Paşa, saldırıların gayrimeşru olduğunu ifade ederken Bayezid'den kervanlarla Erzurum'a doğru gelen ahalinin mallarının Zilanlı aşireti tarafından yağmalandığını ve bu malların Revan Kalesi'ne götürüldüğünü, malların iadesinin gerekeceğini ve "olur olmaz madde sebebiyle has u haşak burudetden muhafaza" sözleriyle de lüzumsuz gerginlikten uzak durulması gerektiğine işaret ediyordu. Bk. *BOA*, HAT. 1 / 18-E.

Saldırılarına devam etmeye kararlı olan İran, Kürt aşiretlerini de kullanarak Hasan Han'ın öncülüğünde Bayezid'e yaklaşıp[11] Hamur ve Diyadin'in köylerine saldırdı.[12] Planlı olarak Hoy ve Maku'dan harekete geçen İran kuvvetleri akabinde Doğubeyazıt, Taşlıçay ve Adilcevaz dâhilindeki köyleri de yağmalayarak güneye doğru yöneldi.[13] Muş ve Malazgirt'e saldıracağı anlaşılan İran kuvvetleri[14], Hamur'un bütün köylerini ele geçirdikten sonra Muş'un Bulanık kazasının Yoncalı köyüne ulaştı. Piyonk[15] köyünde bulunan Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın kuvvetleriyle çarpışarak büyük zayiata yol açan İran kuvvetleri, Selim Paşa'nın da bulunduğu "Çevirme" mevkisine[16] kadar geldi.[17] İran'ın iki yüz parça topla saldırdığı Selim Paşa'nın kuvvetleri hezimete uğradığından[18] kayıpları asgariye indirmek amacıyla bölgeye iki çarha topu ve bin süvari gönderen Erzurum Valisi Hüsrev Paşa[19], muhtemel saldırıları püskürtmek

11 *BOA*, HAT. 4 / 104-A.

12 *BOA*, HAT. 807 / 37195-H-2.

13 *BOA*, HAT. 807 / 37195-C.

14 *BOA*, HAT. 807 / 37195-D.

15 Muş'un Bulanık ilçesinde bulunan bu köyün yeni adı Yemişen'dir. Bk. https://nisanyanmap.com/?y=piyonk&lv=&t=&cry=TR&ua=5 (Erişim Tarihi: 12.02.2021).

16 Bu mevkinin, Muş beylerinin birçoğunun konaklarının bulunduğu alan olduğu ifade edilmektedir. Çevirme'nin hükümet merkezi olarak seçilmesindeki en önemli etkenin ise konumunun dağ eteğinde, korunaklı ve çevreye hâkim bir arazi de yer alıyor olması olduğu tahmin edilmektedir. Bk. Fatih Gencer, *Bitlis ve Muş'un Son Beyleri: Alaaddin Paşazadeler*, Libra Yay., İstanbul, 2019, s. 233.

17 Cevdet, *age.*, C. XII, s. 5. Önce Malazgirt'i yağmalayan İran kuvvetleri, Hasanpaşa köyünü yakarak ardından Bulanık'a yürümüştü. Bk. *BOA*, HAT. 807 / 37195-C. Revan'dan saldırıya geçen İran askerleri sınırda bulunan "Koçak Gediği"nden, Hoy ve Maku'dan saldırıya geçen İran kuvvetleri ise "Gelman/Gülman Gediği"nden geçerek Osmanlı Devleti topraklarına dâhil oluyorlardı. Detaylar için bk. *BOA*, HAT. 1264 / 48945.

18 BOA, HAT. 807 / 37195-G-1,2; BOA, HAT. 1 / 18-I; BOA, HAT. 825 / 37413-İ. Bu çarpışmalar 28 Eylül 1820 tarihinde meydana gelmiştir. Bk. BOA, HAT. 807 / 37195.

19 Çelik, *age.*, s. 148-149. Hüsrev Paşa, takviye birliklerin arttırılması amacıyla bin süvarinin de Velibaba'dan toplanacağını ve bu askerin ulûfeli ve kapı halkından olduğunu beyan ederken bölgeye zahire ulaştırılması için de Erzurum Mübayaacısı Şerif Mustafa Ağa'ya emir verilmesini istemişti. Bk. *BOA*, HAT. 825 / 37413-A. Ayrıca Hüsrev Paşa'nın, Muş'a göndermek için mühimmat ve süvari askeri hazırlığı içinse bk. BOA, HAT. 807 / 37195-A.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞ GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI VE ERZURUM ANTLAŞMASI

1. Diplomatik Müzakere Süreci

Osmanlı ve İran devletleri arasında 1820 yılının sonlarına doğru başlayan savaşta 1821 ve 1822 yılları şiddetli çatışmalara sahne olmuş, 1823 yılına gelindiğindeyse çatışmaların şiddetinin azalmaya başladığı görülmüştü. Esasında her iki ülke de savaş içerisinde birbiriyle çatışarak bir neticeye varamayacaklarını anlamışlardı. Bilhassa İran, iki İslâm devleti arasında tesis edilecek barışın, kendilerine yakışacak bir tavır olduğunu kavramış görünüyordu.[1] Bu doğrultuda Abbas Mirza, savaş sırasında İran tarafından istenmeyen adam ilan edilen Hüsrev Paşa'nın yerine göreve gelen Rauf Paşa'ya yazdığı Farsça mektupta kendisini iki ülkenin evladı gibi gördüğünü söylüyor ve aralarındaki sorunların ortadan kaldırılması için adamı Mirza Hacı Kasım'ı elçi olarak Osmanlı tarafına göndereceğini ifade ediyordu.[2]

Öte yandan Feth Ali Şah da Davud Paşa ile görüşmesi için Bağdat'a Vakanüvis Muhammed Sadık Mervzî'yi gönderiyor, barışın tesis edilmesi için birtakım şartlar öne sürüyordu. Bağdat bölgesinde çatışmaların durması için Feth Ali Şah'ın dört şartı vardı. İlki, Hanekin'den Bağdat'a kadar imamların mezarlarını ziyaret için Irak'a giden İranlı ziyaretçilerden "bac" adı altında para alınmamasıydı. İkincisi, Vehhabiler tarafından Kâzımeyn'e götürülen Necef hazinesinin, İran tarafından belirlenecek görevlilere teslim edilmesiydi. Üçüncüsü, Necef ve Kâzımeyn'deki Osmanlı memurlarının hoşgörülü, taassupla hareket etmeyen kişilerden seçilmesi ve bu sayede İranlı ziyaretçilere iyi davranılmasıydı. Ayrıca İranlıların şeri işleri de Şii din görevlileri tarafından yapılmalıydı. Dördüncü ve son şart, ceza olarak beş bin tümen altın sikkenin İran'a ödenmesi ve bunun yıllık mutat hâle getirilmesiydi. Bu şartları Davud Paşa'ya ileten Mervzî, onu ikna etmişti. Elçi, akabinde İran'a döndü fakat bu şartların daha sonra tamamen antlaşma hükümlerine yansıdığını görmek mümkün olmadı.[3]

---

1 *BOA*, HAT. 769 / 36186-G.

2 *BOA*, HAT. 793 / 36838-L.

3 Hidayet, *age.*, s. 7804-7805.

Her ne kadar bazı şartlar öne sürse de görüldüğü üzere sulh için ilk yeşil ışık yakan İran olmuştu. İran'ın, Osmanlı Devleti ile ateşkesi ve barışı tesis etmek için attığı ilk ciddi adım aslında tespitlerimize göre 1822 yılının Ağustos ayında, Eleşkirt'te Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bozgundan sonraya tesadüf ediyordu.[4] Osmanlı kuvvetlerinin, İran kuvvetleri karşısında yaşadığı hezimetten sonra İran'ın bu tarz bir adım atması, savaşı önde götüren bir devletten beklenmeyecek bir hareketti. Ancak muharebe esnasında İran askerlerinin, bölgede ortaya çıkan salgından hayatlarını kaybetmeleri ve bu sebeple İran'ın Erzurum'a yürümekten vazgeçerek topraklarına geri çekilmesi, öyle görünüyor ki kendilerini bu adımları atmaya zorlamıştı. Ancak bu konuda tek sebebin bu olduğunu söylemek imkânsızdı. Farsça münşeat mecmualarından elde edilen bilgiler, Abbas Mirza'nın merkezden destek alamadığı için Osmanlı Devleti ile barışa mecbur kaldığı izlenimi de uyandırmaktaydı. Bu durum Abbas Mirza'nın, Mutemedüddevle Neşat'a yazdığı mektupta kendisini göstermekteydi. Her zaman yüz binlik bir bütçeyle kendisinin desteklendiğinden dem vuran Şehzade, ihsanlarının on binlere kadar düştüğünü söyleyerek merkezden para alamadığından dert yanmaktaydı. Öyle sanılıyor ki Abbas Mirza'nın merkezdeki muhalifleri, kendisiyle ilgili kara propaganda yaparak Feth Ali Şah'ı etkilemekteydi. Bir görüşe göre muhalifler, Abbas Mirza'nın para sızdırmak için savaş açtığını bile dillendirmekteydi. Netice itibarıyla tüm bu dedikoduların işe yaradığı görüldü ve Abbas Mirza'nın savaşmak için beklediği para kaynağı merkez tarafından kesildi.[5] Hatta olay

[4] İran'ın burada attığı adıma ilk ciddi adım dememizin nedeni, bu adımla başlayan sürecin bir süre kesintiye uğrasa da iki ülkeyi barışa sevk etmiş olmasıyla birlikte birçok konunun bu adım sayesinde taraflarca müzakere edilmiş olmasıydı. Yoksa İran, bu adımdan önce de barışı talep eden girişimlerde bulunmuştu. Bunlardan biri, 1822 Şubat'ında Erzurum'a gelip eli boş dönen İran Elçisi Zeynelabidin'in girişimiydi. Daha sonra esir olarak İran'ın eline geçen Said Ağa aracılığıyla da İran, Rauf Paşa'ya barış teklif etmişti. Ancak 1822 Mayıs'ında yapılan bu teklife de Osmanlı tarafı sıcak bakmadı ve birkaç ay sonra İran kuvvetleri, Osmanlı ordusunu Eleşkirt'te bozguna uğrattı. Bk. Kalantari, *agt*., s. 145, 151, 152; Doğan, *agt*., s. 83. Sivaslı Said Ağa ile beraber yaklaşık bin kişinin esir alındığı hakkında bk. Dunbulî, *age*., s. 473.

[5] Cihangir Kaymakamî, "Metn-i Digeri ez Moahede-i Evvel-i Erzenelrum", *Berresiha-yı Tarihî*, Sal-ı Heştom, Şomare: 5, 1352, s. 20-21. Abbas Mirza'nın,

öyle bir hâle geldi ki Feth Ali Şah, 11 Haziran 1823 tarihinde bu dedikodulardan emin olmak için Azerbaycan'a kadar geldi. Seri bir şekilde sekiz günde Tahran'dan Hoy'a ulaşan Şah, oğlunun Rusların tahrikine kapıldığına inandığını ve kendisini görmesinin onun hayallerini bertaraf etmede işe yaracağını düşündüğü söylendi.[6] Yaşanan tüm bu gelişmeler neticesinde Şehzade'nin barış konusundaki adımları daha da artmıştı.

İlişkilerin düzeltilmesi için Abbas Mirza tarafından Rauf Paşa'ya gönderilen Mirza Hacı Kasım, Erzurum'a gelmişti. Rauf Paşa, İran'ın bu adımına kayıtsız kalmamak ve İran'ın niyetini net olarak anlamak için elçi olarak gelen Mirza Hacı Kasım'ın yanına Hicabizâde Hüseyin Efendi'yi verdi[7] ve Erzurum'dan ayrılan heyet, Abbas Mirza ile görüşmek için Hoy'a gitti.[8]

Abbas Mirza, kendisiyle görüşmeye gelen Hicabizâde Hüseyin Efendi'den memnun kalmıştı. Hüseyin Efendi'nin getirdiği takrirde de dostluk sezdiğini ifade eden Abbas Mirza, Rauf Paşa'nın daha önceki seraskerler gibi olmadığını duyduğunu söylemişti. Abbas Mirza'nın önceki seraskerler ifadesindeki hedefi, Rauf Paşa'dan önce iki ülke arasında sürekli gerginliği tırmandırdığı gözlenen Erzurum'daki idareciler ve özellikle Hüsrev Paşa ile Hafız Ali Paşa'ydı. Abbas Mirza, Hüseyin Efendi'nin sulh murahhası olup olmadığını da sorgulamış; eğer kendisi sulh için görevlendirildiyse bunun taraflarına bildirilmesini rica etmişti.[9]

Hüseyin Efendi'nin, Abbas Mirza ve heyetiyle yaptığı mülakat, İran'ın içerisinde olduğu savaşa ve barışa nasıl baktığının görülmesi açısından önemliydi. Çünkü Abbas Mirza bu görüşmede söyledik-

---

Kaymakam'ın hattıyla Eminüddevle Sadrazam'a gönderdiği mektup da barışa giden süreçte parasızlığın önemli bir etken olduğunu göstermekteydi. Rauf Paşa'dan Osmanlı'nın uşağı olarak bahseden Mirza, parasızlıktan Rauf Paşa'ya elçi göndermek zorunda olduklarını beyan etmekteydi. Mendelicin ve Bayezid'in teslimiyle Şehrizor ve Baban'ın da Osmanlı Devleti'nin elinde kalacağından ürken Şehzade, çaresizliklerinin sebebini yine parasızlığa bağlamaktaydı. Kaymakamî, İran için istenilen şartlarda barış yapılamamasının sebebini, parasızlıktan kaynaklanan çaresizlik olarak ifade etmektedir. Bk. Kaymakamî, *agm*., s. 22-23.

6 Kaymakamî, *agm*., s. 24-25.

7 *BOA*, HAT. 793 / 36838-J.

8 Kalantari, *agt*., s. 156.

9 *BOA*, HAT. 801 / 37089-H.

SONUÇ

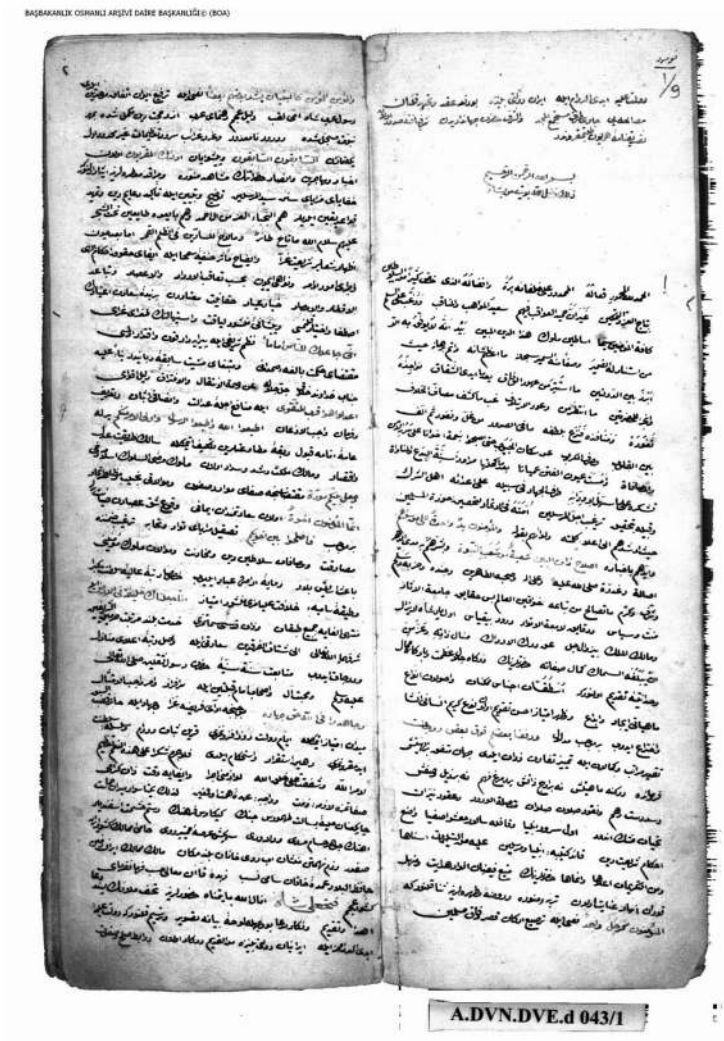
Yüzyıllardır doğuda birbiriyle mücadele eden iki devlet arasındaki savaş, 1820 yılının sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin "şark" ve "Bağdat" sınırındaki çatışmalarla başlamış; 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile sona ermişti. Aslında her iki devlet de bu savaşa başlarken büyük kazançlar elde edemeyeceğini çok iyi bilmekteydi. Nitekim savaş sonucunda imzalanan antlaşmaya bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Ancak askerî açıdan Osmanlı Devleti'nin başarısız olarak nitelendirilebileceği bu savaşın, antlaşma hükümlerine bakılınca bu devlet açısından zararsız hatta neredeyse kârlı sonuçlanması dikkat çekici olmuştu. Askerî olarak rakibine üstünlük sağlayan İran açısından da birkaç husus haricinde neredeyse kazançsız sonuçlandığını söyleyebileceğimiz savaşın, bu şekilde neticelenmesinin sebepleri bulunmaktaydı.

İran, Rus diplomatlarının etkisi altındaydı ve bu diplomatlar, savaşın alevlenmesinde aktif rol oynamışlardı. İngiltere ise kendine yarayan bir siyasi iklimi tesis etmek maksadıyla iki devleti de savaşı bitirmeye teşvik etmişti. Gerek Rusya'nın gerekse de İngiltere'nin en başından bu yana savaşı takip ederek sürece istedikleri şekilde müdahale etmeye çalıştıkları göz önüne alındığında, İran'ın savaş sonucunda büyük siyasi kazançlar elde edememesinin neden ya da nedenleri daha iyi anlaşılabilir. Zaten savaş, toprak elde etmek üzerine çıkarılmış bir savaş değildi ve özellikle Rusya için hedef, Osmanlı ve İran'ın siyasi ve askerî olarak yıpratılmasıydı. Bunun da başarıya ulaştığı, savaş sonrasında her iki devletin yaşadığı siyasi ve askerî gelişmelere bakıldığında net olarak görülmekteydi.

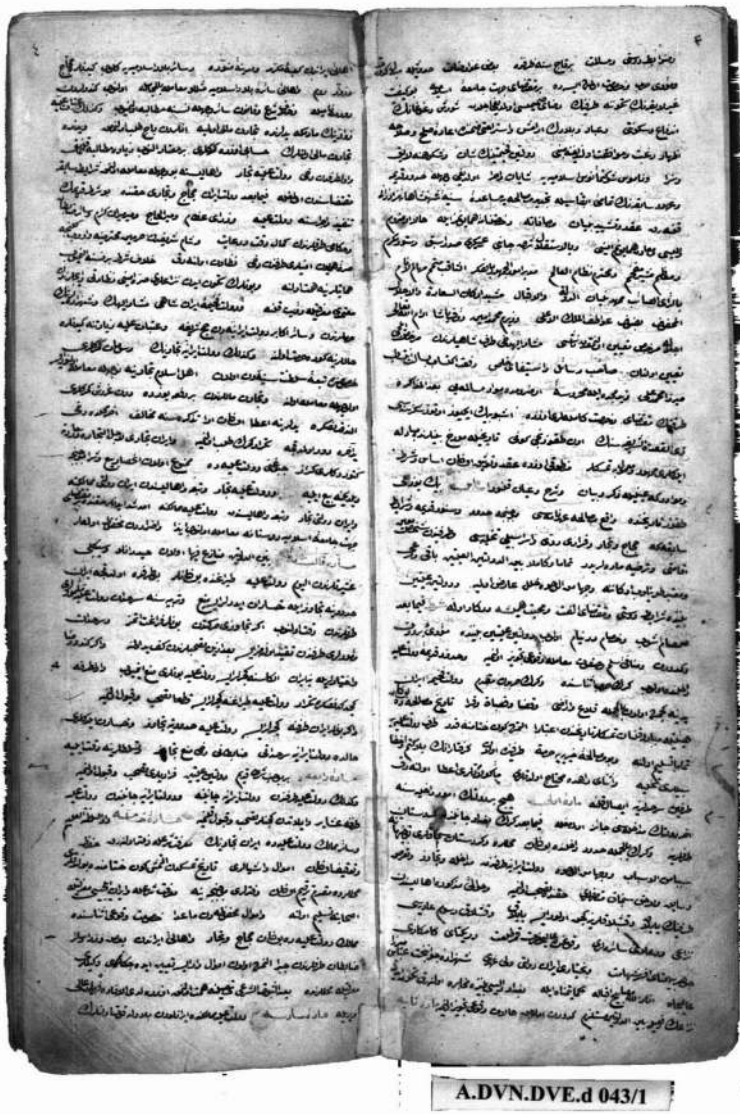
Ordusundaki birtakım eksikliklere rağmen İran'ın, genel olarak Osmanlı ordusuna üstünlük sağladığını söylemek lazımdır. Yukarıda sayılan dış sebepler haricinde bizce bu sebeplerden birisi de İran'ın bu savaşı, Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak değil siyasi hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak görmüş olmasıdır.

EKLER

EK-1: Erzurum Antlaşması (Türkçe), BOA, A.{DVN.DVE.d. 43 / 1.

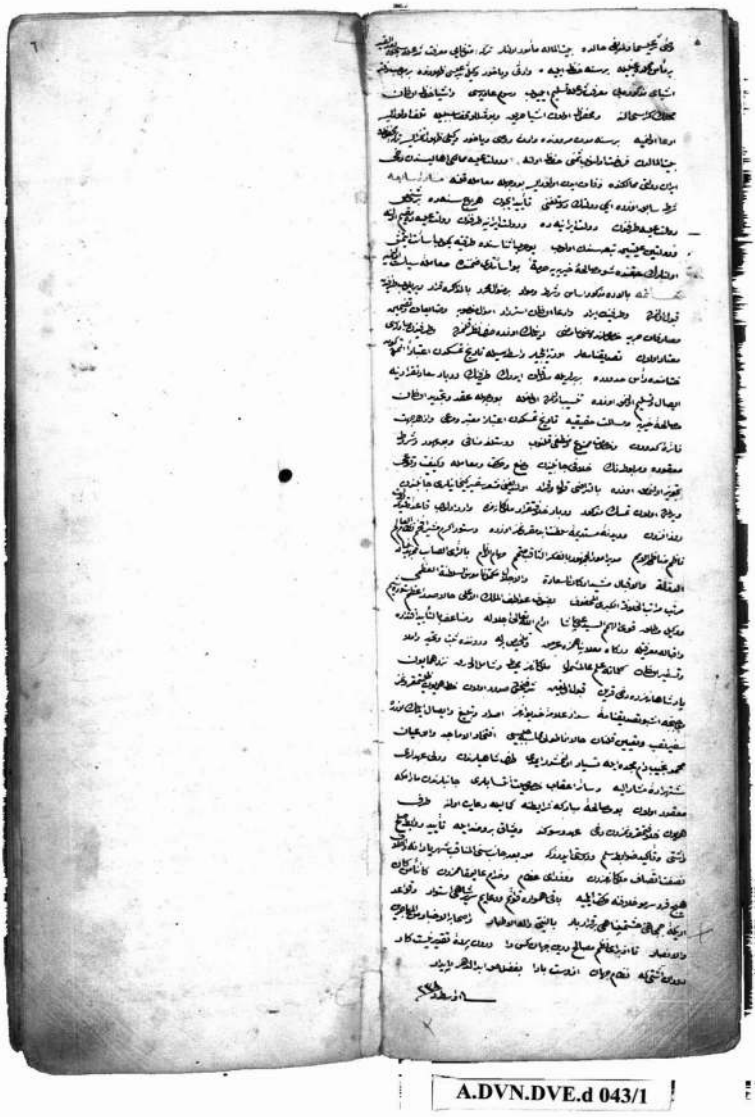

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI© (BOA)

A.DVN.DVE.d 043/1

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI© (BOA)

A.DVN.DVE.d 043/1

DİZİN

A

Abaağa 61
Abbas Mirza 37, 38, 44, 47-53, 60, 61, 64, 65, 68, 79-81, 88, 130-146, 157, 158, 179, 183, 184, 189, 191-197, 199, 200-203, 205, 206, 209-216, 239, 245, 246, 251, 260, 275, 277, 279, 283-294, 297, 298, 302, 305-307, 309-311, 318, 324, 325, 334, 335, 336, 338
Abdullah Han Demavendi 146
Abdullah ibn Suud 35
Abdullah Paşa 73, 74, 123, 174, 185, 253, 254, 263, 265-271, 275
Abdurrahman Paşa 71, 72, 74, 79, 150, 151, 193, 251
Abdülhamid Paşa 51, 52, 161, 182, 185, 186, 187, 188, 207, 216, 302
Acara Mütesellimi Ahmed Bey 111
Acem 52, 130, 144, 192, 193, 208, 213-215, 224, 227, 228, 232, 237, 238, 245, 250, 252, 253, 255, 258, 261, 266, 267, 269, 273, 274, 276, 277, 279, 287
Adabağ 63
Adana 77, 98, 122, 126, 268
Adilcevaz 60, 61, 62, 63, 87, 95, 96, 164, 166, 168, 181, 182, 193, 197
Afgan 69, 142
Afşarlı Nadir Şah 65
Ağa Muhammed Şah 48, 49, 131, 337
Ağa Mustafa 50, 68, 199, 200, 306, 307, 308
Ağrı 62, 163, 164, 165, 168, 180, 212
Ağrı Dağı 168
Ahılkelek 87, 118, 225, 238
Ahıska 87, 88, 90, 118, 126, 172, 173, 219, 223, 225, 226, 228, 327
Ahiçelebi 128
Ahlat 63, 89, 95, 164, 165, 166, 168, 182, 193, 194, 197, 198, 201, 207
Ahlat İskelesi 89, 95, 166
Ahlatşahlar 95
Ahmed Ağa 68, 202, 239, 264
Ahmed Efendi 47, 200
Ahmed Paşa 56, 57, 147, 219, 223, 226, 237, 240, 251, 255, 256, 265
Akdeniz 42, 133, 171, 300, 320, 339
Akil Aşireti 155
Aksaray 98, 126, 204, 305
Akşehir 97, 98, 122, 216
Alaaddin Ocağı 190
Alaaddin Paşazadeler 181, 190, 330
Alaca 98
Aladağ 98, 168

Alaeddin Paşa 111, 164
Alanya 99
Albak Kalesi 89, 167, 184, 205, 206
Alikur 180
Ali Paşa 45, 56, 58, 72, 73, 78, 111, 129, 161, 162, 173, 180, 201, 207-211, 216, 217, 223, 225-227, 234, 237, 239, 254, 272, 273, 278, 285, 286, 303
Ali Rıza Bey 107, 108
Alman 149
Al-Ubeyd Aşireti 155
Amanullah Han 79, 272
Amasya 49, 98, 99, 107, 115, 126, 207, 221, 233, 235, 264, 334
Amedee Joubert 133
Anadolu 36, 86, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 107, 110, 112, 115, 116, 118-121, 125, 127, 150, 156, 157, 158, 160, 163-165, 167, 168-170, 172, 189, 190, 239, 274, 276, 278, 302, 329, 331, 336, 337
Andrea 136
Ankara 35, 36, 39, 40, 42, 48, 49, 51, 53, 59, 60, 64, 67, 70, 87, 95, 97, 98, 107, 126, 133, 137, 159-161, 172, 173, 191, 309, 313, 323-330, 332-334, 336-338
Antakya 92, 171
Antep 98, 106, 122, 125, 210, 264
Arabacı 111, 155, 220
Arap 66, 67, 156, 157, 269, 270, 276, 330
Arapgir 98, 218, 233, 234
Aras Nehri 169
Ardahan 87, 173, 222, 225, 226, 238
Arnavut 128, 156
Arpaçay 169, 180, 233, 234, 235, 237, 238, 241, 243, 246, 250
Asakir-i Mansure 159
Asiye Hanım 48, 49
asker 18, 19, 22, 30, 43, 45, 57, 58, 61, 63, 79, 85, 99, 102-105, 108, 110, 114-120, 122-129, 134, 140, 141, 143-145, 150, 152, 153, 157, 158, 160, 161, 164, 174, 186, 188, 189, 192, 193, 197, 199, 200, 203, 207, 208, 210, 211, 214, 216-226, 232, 234, 235, 236, 238, 240, 243-247, 249, 250, 253-255, 264, 265, 266, 268, 269, 272, 273, 276-278, 319, 320
Asker Han 40, 54, 196
Asker Han Afşar 54, 196
Aslandüz Muharebesi 139
aşiret 60-64, 116-119, 121, 130, 141, 144-146, 154-158, 160, 161, 179, 182, 189, 208, 218, 262, 264, 265, 269, 270, 274, 295, 312, 319
Aşkale 92, 172
Ataullah Efendi 23, 105, 106, 107, 108, 207, 208, 235
atebât 66, 311, 314
Atebât-ı Aliye 66, 67
Augeste Bontepms 136
Avrupa 27, 35, 39, 42, 44, 46, 50, 101, 131, 132, 139, 148, 339
âyan 114, 158
Ayasofya 73
Aydın 12, 13, 24, 40, 52, 59, 60, 98, 99, 117, 126, 172, 262, 325
Azeban 95
Azerbaycan 37, 39, 47, 48, 131, 135, 136, 138, 139, 141-145, 157, 169, 179, 182, 258, 285,

289, 292, 293, 295, 301, 312
Azgur 87

B

Babanlar 70, 71, 325
Baban Sancağı 69
Baba Paşa 36
Babıali 36, 37, 273, 277, 278, 335
bac 68, 283, 311
Bafra 122
Bagaran/Bagaryan 169
Bağdat 17, 24, 27, 28, 36, 43, 44, 46, 47, 66, 68, 69, 71-81, 85, 86, 92, 93, 100, 103, 104, 118, 119, 12-124, 129, 141, 143, 144, 146, 154-158, 162, 164, 171-175, 179, 215, 234, 251-280, 283, 286, 287, 297, 299, 300, 302-304, 308, 311, 314, 317-320, 335, 339
Bağdat ordusu 85, 100
Bahçekapısı İskelesi 91
Bakuba 174, 175, 273
Bala Kurdi 61
Balkanlar 40, 301
balyemez 86, 136, 150, 209, 232
Bane 271
Banuki 61
Barazi/Berazi aşireti 264
Bardız 170, 242
Baron de Tott 147, 148
barut 89, 90, 91, 132, 135, 203, 208, 219, 236
Baruthane 225
Basarabya 39
Basra 24, 44, 67, 172, 174, 258, 259, 276, 277, 300, 335
Basra Körfezi 67, 174, 300
Basra Mütesellimi Ebubekir Ağa 277
Başimi 61
Başkale 165, 167, 340
Başkılan 206
Baştüfekçi 112
Batum 94
Bayburt 91, 92, 114, 171, 172, 222
Bayezid 51, 60, 61, 90, 117, 160, 161, 168, 180-182, 185-189, 192, 197, 198, 200, 206, 207, 216, 221, 223, 224, 240, 241, 243, 244, 285, 287, 332
Bayramyazı 180
Bazyan 174, 253
Bedre 262
Behlül Paşa 51, 161, 185, 186, 187
Behram Paşa 55, 57, 264, 265, 268, 269, 271, 273, 274, 276, 277
Belbas/Bilbas aşireti 270
Beni Lam aşireti 262
Bereketli Madeni 126
Bernard 135
Beypazarı 99
Beyşehir 98, 122
Bilbas aşireti 119, 270
Birecik 171, 264
Bitlis 60, 63, 96, 160, 166, 168, 170, 181, 189, 190, 195, 196, 197, 200, 330
Boğazlar 42
Bohtan 70
Bolu 98, 99, 126, 305
Bombay 44, 259
Bozok 48, 98, 99, 106, 107, 116, 122, 164, 255
Bozoklu Osman Şakir Efendi 73
Britanya 41, 44
Bulanık 54, 88, 164, 168, 169, 181, 182, 217, 333
Bursa 98, 99
Buşehr 260

Bükreş Antlaşması 39, 40, 301

C

Caf Aşireti 271
Cafer Han 291, 294, 295
Caferilik 66
Camille Trezel 135
Canik 99, 100, 102, 106, 107, 111, 114, 121, 122, 127, 193, 199, 201, 218, 219, 222, 224, 225, 234, 241, 245, 246, 248
Canik Muhassıl Vekili Osman 224, 225
Cari Kalesi 79, 184, 199
Cebeci 220
Cebehane 89, 91, 93
Cebehane-i Âmire 91
Celaleddin Mehmed Efendi 74
Cevizlik 91, 92, 172
Charles Christie 138
Cidde Valisi İbrahim Paşa 129, 253, 276, 278
Cizre 70, 117
Claude August Court 132
Claudius James Rich 76
Comte de Bonneval 147
Cucan 180

Ç

Çaldıran 47
Çamardı 126
Çamurlu Çayırı 206
Çankırı 98, 107, 126
çarha 86, 88, 150, 181, 209, 219, 232
Çarsancak 122
Çeçenzade Hasan Paşa 51, 161, 188, 189, 240
Çehrik Kalesi 184
Çemişgezek 98, 99, 107, 204, 209, 250
Çemişgezek Voyvodası Ahmed Bey 209, 250
Çermik 219
Çeşme 47, 147, 335
Çevirme Mevkisi 181
Çıldır 87, 118, 126, 172, 173, 199, 219, 222, 223, 226, 230, 237, 238, 240, 247, 327
Çıldır Valisi Ahmed Paşa 219, 223, 226, 237, 240
Çıplaklı 170
Çin 257, 258
Çirmen 127, 128
Çirmen Mutasarrıfı Salih Paşa 128
Çobanoğlu Abdi Ağa 61, 179
Çors 60, 61, 182
Çorum 98, 102, 107, 122, 126, 245

D

Darcy Todd 139
Davud Paşa 28, 68, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 118, 129, 154, 155, 156, 157, 162, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 297, 302, 304, 319, 320, 326
Defterdar 106
Deli Abbas 174, 175, 256, 257, 263, 264
delilan 124, 210, 213, 244
Delilbaşı 112
Denizli 99
Dergâh-ı Âli Top Arabacıları Ocağı 86
Derik Kalesi 183, 204

Derviş Mehmed Paşa 68, 69
Derviş Paşa 53, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 69, 183, 201, 329
Develü/Devellü boyu 49
Devletşah 47, 49, 257, 261, 262, 334
Digor 169
dirhem 103, 104, 220, 236, 305
Divriği 98, 99, 106, 107, 122, 218, 219, 234, 246
Diyadin 168, 172, 180, 181, 182, 189, 197
Diyale Nehri 174, 253
Diyarbakır 60, 70, 117, 170, 196
Diyarbekir 57, 60, 61, 98, 104, 106, 122, 159, 160, 162, 202, 253, 264, 265, 267, 272, 273, 332
Doğu Anadolu 86, 96, 156, 160, 163, 164, 167, 168, 189, 190, 329, 331, 336
Doğubeyazıt 164, 168, 181
Doğu Toroslar 173

E

Edirne 40
Edremit 95
Eflak-Boğdan 35, 301
Eğin 107, 219
Elburz Dağları 43
Eleşkirt 51, 60, 163, 172, 185, 188, 197, 198, 200, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 231, 247, 248, 273, 284, 287, 289, 307
Eleşkirt Kalesi 163, 208, 209, 213
El-Kanun Fi't-Tıb 314
Elmaspaşazade Abdurrahim Bey 58
Eminüddevle 285, 303
Eminüddevle Abdullah Han 303
Erbil 254, 255, 264, 268, 270, 273, 275, 277
Erci Kalesi 167
Erciş 55, 61, 62, 63, 64, 87, 95, 96, 164, 165, 166, 168, 182, 193, 197, 200, 201, 205, 206
Erciş Kalesi 55, 165, 201
Erçek 56, 165, 167, 203, 204, 205
Erivan 37, 143, 260
Ermenek 98
Ermeni 37, 180, 216
Ermenistan 50, 169, 331
Erzincan 114, 116, 122, 170, 219, 220, 241, 242
Erzurum 11, 17, 19, 21, 26, 47, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 64, 68, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 118, 123, 127, 128, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 207, 209, 210, 212, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 227, 228, 229, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 248, 249, 250, 284, 285, 286, 288, 291, 292, 293, 294, 302, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 313, 314, 315, 317, 325, 329, 331, 333, 336, 337, 341, 344
Erzurum Ambarı 105
Erzurum Antlaşması 11, 21, 51, 52, 186, 306, 308, 309, 310, 313, 317, 325, 341
Erzurum Gümrüğü 87, 110
Erzurum Mübayaacısı Şerif Musta-

fa Ağa 181
Erzurum Müftüsü Salih Efendi 184
Esad Efendi 23, 51, 108, 292, 293, 294, 297, 301, 302, 305, 308, 309, 313, 335, 339
esir 48, 180, 192, 196, 236, 238, 239, 243, 279, 284
Eskişehir 98, 161
Esterabad 48
Eşkidan Kalesi 167
eyaletli 125, 203

F

falya 87
falyacı 87
Fars 42, 43, 44, 129, 257, 278, 312, 323
Farsça 5, 12, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 46, 50, 73, 75, 76, 79, 97, 138, 140, 141, 143, 196, 197, 216, 231, 251, 257, 258, 259, 272, 283, 284, 289, 291, 299, 306, 307, 309, 310, 313, 327, 328, 331, 332, 336, 338, 344
Fars Körfezi 42, 43, 44
Faş 93, 159, 225
Faş Kalesi 93, 225
Fatsa 122
Fazlali Han Kovanlı 146, 272
Feth Ali Han Kaçar 54, 204
Feth Ali Şah 24, 35, 37, 38, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 68, 77, 79, 130, 132, 133, 137, 145, 196, 251, 253, 260, 261, 267, 268, 272, 275, 283, 284, 285, 292, 296, 297, 303, 305, 306, 307, 310, 331, 336, 338
Feyli aşireti 262
Fırat Nehri 70, 171, 196
Finkenstein Antlaşması 41
firari 132
fişek 89, 90, 91, 203, 222, 242
Fransa 39, 41, 42, 44, 45, 131, 133, 136, 138, 147, 148, 300
Fridland Muharebesi 42

G

Galib Efendi 40
Gardane 29, 42, 49, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 328
Gayrinizami 116
Geçvan ve Giçvan 230
George Canning 45
Gevaş 166
Gilan 131
Gori 170
Göle 173, 180, 222, 226, 242
Gönye 106, 107
Görele 122
Griboyedov 23, 38, 332
Guran Kürtleri 144, 338
Gülistan Antlaşması 37, 39, 297
Gülistan ve Bostan 314, 315
Gümrü knezi 231
Gümülcine 128
Gümüşhacıköy 122, 126
Gümüşhane 91, 92, 114, 122, 172, 199, 241, 245, 246
güneydoğu 157, 167, 173
Gürcistan 40, 41, 93, 230
Gürcü 48, 135, 234, 277
Güroymak 168, 195
Güzelhisar 98

H

Hacı 40, 51, 68, 80, 89, 91, 204, 239, 246, 264, 283, 285, 293, 314, 315

Hacı Ali Bey 51
Hacıbayram 169, 232, 234, 235
Hacı İbrahim Efendi 40
Hacı Maksud Bey 80
Hacıveli 169, 210, 235, 236, 247
Hafız Ali Paşa 58, 111, 161, 173, 180, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 217, 223, 225, 226, 227, 237, 239, 254, 285, 286
Hakkâri 55, 70, 79, 164, 167, 183, 184, 199, 200, 206
Hakkı Paşa 109, 111
Halep 68, 81, 97, 98, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 210, 264, 265, 267, 269
Halep Valisi Mustafa Paşa 264
Hâlet Efendi 72, 73
Halıkışla/Halıkışlak 169
Halidpaşazade Mehmed Paşa 263, 276
Halil Çavuş 86
Halil Hamid Paşa 148
Halti 61
Halyaz 168, 212, 214
Hamid 126, 131, 148, 324
Hamidili 98
Hamur 168, 181, 182, 185, 188, 197, 206
Hanekin 174, 175, 283
Haricî Abdullah Paşa 174, 266, 269, 270, 271, 275
Haricî Abdülaziz Paş 272
Harir 75, 251, 263, 269, 270, 275, 299
Harput 221, 235
Harşıt Vadisi 171
Hartus 87, 230
Hartus Beyi Ağzıaçık Mehmed Ağa 230
Hasan Bey 75
Hasan Han 55, 61, 145, 146, 180, 181, 182, 188, 200, 207, 209, 214, 224, 229, 231, 234, 235, 236, 237, 239, 242, 243, 245, 246, 294
Hasankale 90, 98, 105, 172, 189, 207, 208, 211, 212, 214, 221, 235, 250
Hasan Paşa 51, 111, 161, 186, 188, 189, 221, 224, 240, 243, 244, 302, 304
Hasköy 127, 128, 148
Hatice Begüm Hanım 48
Hatunoğulları 224
havan 86, 209, 219, 232
Havza 122
Haydaranlı aşireti 59, 61, 62, 180
Haydar Baba 121
hayta 157, 188, 192, 199, 209, 210, 233, 236, 238, 264
Haytabaşı 239, 250
Hazine-i Âmire 86
Hekimhan 122
Henry Willock 44
Hertoşi aşireti 204
Hertuş-Ertuşi Aşireti 117
Heybeliyurt 180
Hınıs 88, 90, 168, 190, 192, 193, 197, 206, 213, 217
Hınıs ve Tekman Beyi Abdurrahman 192
Hibhib 174, 256
Hicabizâde Hüseyin Efendi 285
Hicaz 66, 68, 77, 311
Hindistan 41, 42, 43, 44, 133, 138, 139, 257, 258, 259, 260, 300
Hoşab Kalesi 167
Hoşnav aşireti 269
Hoy 36, 40, 47, 53, 56, 60, 61, 142, 144, 145, 157, 161, 164, 165,

167, 168, 172, 180, 181, 182, 188, 192, 197, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 209, 211, 212, 215, 217, 228, 243, 285, 286, 294, 323
Hristiyan 37, 133
Humbaracı Ocağı 147
Hüseyin Han 51, 54, 55, 61, 65, 69, 76, 141, 142, 145, 146, 179, 180, 186, 188, 192, 195, 196, 197, 199, 216, 223, 228, 231, 232, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 250, 287, 293, 302
Hüseyin Paşa 57, 255
Hüsrev Paşa 25, 26, 47, 48, 50, 51, 52, 57, 64, 65, 68, 80, 86, 90, 101, 102, 159, 160, 161, 170, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 199, 200, 202, 207, 209, 210, 212, 221, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 283, 285, 286, 314, 327, 338
Hz. Hüseyin 66

I

I. Aleksandr Pavloviç 45
III. Ahmed 94, 95, 330
III. Selim 30, 35, 131, 149, 151, 152, 336
II. Mahmud 18, 19, 20, 25, 35, 37, 45, 46, 48, 55, 57, 58, 62, 63, 65, 69, 73, 77, 80, 81, 109, 125, 151, 152, 183, 185, 187, 188, 191, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 212, 215, 221, 223, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 238, 240, 248, 252, 253, 254, 255, 256, 261, 263, 264, 265, 267, 268, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 286, 303, 304, 307, 327, 339, 340
I. Mahmud 130, 293, 301
Irak 27, 28, 70, 76, 81, 155, 156, 164, 173, 174, 251, 257, 258, 259, 270, 276, 277, 283, 326, 328, 329
Irak-ı Acem 258
Isparta 66, 98, 324
IV. George 44, 45, 290
IV. Murad 87, 246
IV. Mustafa 152

İ

İbn-i Sina 130, 314, 334
İbrahim Paşa 35, 129, 234, 253, 276, 278
İç Anadolu 120
İçil 57, 58, 98, 99, 161
İngiliz 22, 23, 24, 27, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 49, 76, 129, 131, 132, 133, 138, 139, 140, 146, 149, 150, 257, 258, 288, 290, 291, 293, 303, 328, 335
İngiltere 22, 23, 24, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 131, 133, 138, 139, 290, 300, 301, 317, 322, 335
İrad-ı Cedit 149
İran 17-31, 35-62, 64-81, 85, 86, 88, 89, 94-96, 101, 108, 112, 114-121, 12-148, 150, 152-175, 179-220, 222-224, 226, 228-325, 327-340, 344
İran Kaymakamı 69, 215, 289, 290, 305

İranlı 37, 46, 47, 50, 53, 65-69, 77-80, 112, 183, 196-199, 211, 216, 242, 283, 286, 289, 292, 295, 296, 304, 31-315, 320
İrevan 196, 294
İsfahan 136, 137, 258
İshak Ağa 56
İshaklı 122
İskender Han 146, 205
İskenderun Limanı 92
İsmail Han Beyat 196
İsmail Paşa 62, 63, 151
İspir 122, 221, 235
İstanbul 19, 20, 23, 29, 35-38, 40, 41, 42, 44, 45, 47-53, 57-61, 65-68, 70-74, 76-78, 80, 81, 85- 94, 96, 97, 10-103, 108, 110, 113, 114, 118, 120-124, 128, 129, 133, 138, 144, 145, 147-150, 152, 154, 161, 166, 168, 171-173, 181, 183, 185, 188, 190, 196, 199, 200, 215, 221, 223, 227, 231, 233, 240, 242, 244, 248, 251, 254, 259, 265, 269, 270, 274, 277, 279, 286, 287, 288, 290, 291, 293, 301-306, 312, 320, 323-340
İsveçli 150
İvanoviç Mazaroviç 38
İzmir 41, 66, 98, 99, 126, 166, 330, 333, 338

K

Kaçar 11, 12, 18, 24, 25, 27, 28, 29, 41, 48, 49, 54, 67, 131, 141, 144, 145, 204, 307, 308, 309, 336, 338
Kaçar Hanedanı 11, 18, 24, 25, 41, 48, 49, 67, 338
kadı 114, 124, 208
Kadı Abdurrahman Paşa 151
Kafkas 31, 87, 118, 119, 121, 126, 210, 324
Kafkasya 11, 24, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 118, 163, 332, 338
Kağızman 89, 169, 179, 180, 207, 216, 221, 223, 230, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 243, 245, 247, 248, 250
Kağızman Kalesi 89, 247
Kağızman Voyvodası Rüstem Ağa 207, 243, 247, 250
Kale-i Sultaniye Antlaşması 42
Kale-i Şir 196
Kalender Paşa 57
Kanuni Sultan Süleyman 166
Kapıcıbaşı Haşim Ağa 305
Kapıkulu Ocağı 113
Karabağ 132, 142, 243
Karadağlı 142, 197
Karadeniz 25, 40, 68, 85, 95, 96, 120, 140, 171, 225, 331, 332, 337
Karahisar-ı Sâhib 98, 106, 193, 199
Karahisar-ı Şarkî 99, 106, 107, 114, 122, 245, 246
Karaman 98, 126, 216
Karapapa 234
Karesi 99
Kars 19, 26, 45, 51, 53, 86, 87, 88, 90, 98, 102, 105, 107, 108, 111, 112, 118, 159, 161, 162, 163, 164, 169, 170, 172, 173, 179, 180, 182, 186, 189, 198, 199, 201, 207, 209, 210, 211, 214, 216, 218-251, 254, 265, 302, 304, 305, 324
Kars Çayı 170
Kars Müftüsü Süleyman Efendi 227, 228

Kars Yeniçeri Ağası Serzağarcı Koç Ali Ağa 227
Kasım Ağa 61, 64, 244, 268
Kasım Han 81, 146, 272, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 315
Kasr-ı Şirin 174, 175, 308
Kastamonu 98, 99
Kaşan 258
Kavak 122, 201
Kavak Mütesellimi Seyyid Feyzullah 201
Kavalalı 45, 66, 78, 129, 234, 278
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 45, 78, 129, 234, 278
Kayseri 21, 98, 107, 116, 122, 123, 124, 207, 259, 326, 330
Kâzımeyn 283
Kâzımıye 66
Kazvin 132, 145, 258
Keçivan Kalesi 111
Kekeç 236, 242
Kelhur Aşireti 144, 262
Kelkit 122, 172, 199, 245
Kemah 122, 221, 235
Kemer 172
Kerbela 66
Kerden Antlaşması 296, 301, 308
Kerend 174, 175, 253
Kerim Han 48, 79, 196
Kerim Han Kengerlü 196
Kerkük 70, 71, 172-175, 251, 253-256, 264, 272, 273, 275-277, 328
Kerkük Mütesellimi Ebubekir 276
Keşab 122
Keşm Adası 44
Kırcaali 127, 128
Kırşehir 56, 97, 98, 126, 334
kıyye 86, 103, 104, 106, 305
Kızılbaş 192, 193, 215, 247
Kızılrabat 174, 258
kile 102, 103, 105, 106, 218, 220
Kirmanşah 47, 137, 174, 175
Kirmanşahan 29, 36, 47, 71, 75, 76, 78, 79, 137, 144, 146, 156, 179, 215, 251, 253, 256-258, 261, 262, 266-268, 272, 273, 334, 336
Koçak Gediği 181
Kol çavuşu 127
kolera 216, 257, 258, 259, 260
Konya 98, 115, 126
Kop 172
Kostan 172
Koşavank 210, 247
Kotur 167, 198, 199, 203, 205
Kotur Beyi Musa 199
Kovans 122
Kölemen 27, 28, 72, 73, 123, 324, 333, 335, 339
Köseler 62
Köy 75, 210, 251, 263, 269, 270, 275, 299, 324
Köysancak 268, 270, 276, 277
Kumluca 180
kurşun 89, 90, 234
Kuruçay 115, 219
Kut 262
Kürdistan 44, 64, 65, 69, 70, 79, 253-255, 272, 299, 307, 311, 323, 326, 330, 333
Kürt 47, 50, 54, 57, 59, 60, 64-66, 70, 71, 79, 80, 117-120, 141, 143, 144, 156, 157, 180, 181, 183, 186, 187, 211, 214, 217, 226, 227, 232, 234, 237, 242, 250, 252, 254, 268, 269, 270, 273, 290, 298, 320, 325, 332, 335
Kütahya 98

L

Lağımcı 151
Lahsa 253
Lamy 136
Larende 98
Levent 150, 155
Limni 127
Lindsay 139
Livane 58, 118, 122, 126, 127, 223, 226
Livane Beyi Süleyman 118, 226
Livaneli Dede Bey 223
Londra 23, 27, 29, 38, 43, 216, 288, 291, 322
Lorikan Kalesi 167
Luristan 146, 257, 261
Lütfi Paşa 95
Lütfullah Paşa 57

M

Maadin-i Hümayun 37, 57, 114, 159, 188, 202, 254
Macar 147, 254
Maçka 91, 122, 172, 242, 246
Maden 122, 194, 218
Magazbert 169, 224, 230, 234, 235, 236, 241, 247, 250, 287
Magazbert Beyi Şerif 230, 234, 236, 287
Magazbert Kalesi 236, 247
Mahmudi 55, 61, 77, 89, 179, 198, 199, 204, 205
Mahmudi Kalesi 55, 199
Mahmud Nedim Bey 227
Mahmud Paşa 57, 58, 61-64, 72, 75, 76, 79, 89, 117, 119, 161, 162, 182, 198-206, 212, 248, 251-255, 257, 267, 270-277
Maku 164, 168, 172, 180, 181, 182
Malatya 98, 106, 204, 210
Malazgird 61
Malazgirt 60, 61, 88, 164, 168, 169, 181, 182, 190, 195, 197, 333
Malcolm 42, 43
Mamalı/Mamalu Aşireti 116
Mamervan 170, 173, 226, 236, 238, 242
Manavgat 98
Mandiki 61
Manisa 98
Mansure ordusu 120
Maraş 36, 57, 59, 77, 98, 106, 122, 125, 162, 202, 206, 248, 254, 264
Mardin 70, 253, 269
Maskat 45, 260
maslahatgüzar 306
Mazenderan 47, 135, 137
Medine 67
Mehmed Celaleddin Paşa 162, 202, 206
Mehmed Emin Rauf Paşa 62, 69, 158, 160, 191, 201, 202
Mehmed Said Galib Paşa 305
mekkareci 99
Mekke 67
Memlük 47
Mendelicin 252, 262, 263, 273, 276, 278, 279, 285
Menteşe 98, 99, 126
menzil 172, 173
Meragalı Ahmed Han 261
Merivan 271
Merzifon 172
Meşhet 137
Meşihat 52
Mısır 20, 45, 78, 129, 151, 156, 278
Micingert 102, 116, 170, 221, 235, 241, 242

Midilli 127
Mihail Kutuzov 40
Millî Aşireti 12, 22, 137, 155, 264, 306, 322, 334, 344
Millidüz Boğazı 170
Mimar Sinan 5, 40, 95, 166, 172, 327, 335
Mirza Ahmed 266, 293
Mirza Bozorg 69, 131, 196
Mirza Cafer Hüseyni 139
Mirza Ebulhasan Şirazî 43
Mirza Ferecullah Han 58
Mirza Hacı Emin 293
Mirza Hacı Kasım 283, 285
Mirza İsa Ferahanî 260
Mirza Muhammed Ali Aştiyani 292, 293
Mirza Rıza 74, 139
Mirza Rıza Han 74
Mirza Salih Şirazi 139
Mirza Taki Ali Âbâdî 197
Molla Mehdi Neraki 314
Molla Nezir 234
Molla Süleyman 172
Mora 17, 36, 102, 123, 127, 128, 301, 303, 319, 329, 335
Motellib Han-ı Damgani 146
muahede 306, 307, 310
Muhammed Ali Bey 51
Muhammed Ali Çahmaksaz 139
Muhammed Ali Mirza 36, 47, 48, 49, 75-79, 81, 137, 143, 144, 146, 174, 179, 215, 234, 251-258, 260, 261, 263, 265, 266, 270, 274, 279, 318, 320
Muhammed Bakır Efendi 68
Muhammed Bakır Han 146, 200, 251
Muhammed Han Kaçar 145
Muhammed Hüseyin Han 76
Muhammed Hüseyin Mirza 261, 264, 266, 273
Muhammed Kasım Han Kovanlı 146, 272
Muhammed Tahir Han 69
Muhammed Zaman Han 146, 196
Muharraku'l-Kulub 314
Muhib Ali Han 77, 78
Murahhas 293, 295
Murat Nehri 169
Mustafa Bey 55, 56, 183, 184, 203
Mustafapaşazade İbrahim Yümni Bey 56
Musul 37, 77, 104, 117, 172, 173, 174, 251, 255, 256, 275, 277
Musul Valisi Ahmed Paşa 251, 255, 256
Musul Valisi Yahya Paşa 277
Muş 47, 54, 59-64, 70, 88, 90, 95, 117, 142, 144, 160-169, 179, 180, 181, 182, 189-201, 206, 217, 325, 327, 328, 330, 333
Mutemedüddevle Neşat 284
Mühendishane-i Berri-i Hümayun 151
mühimmat 18, 43, 55, 85-91, 94, 96, 99, 100, 134, 136, 150, 166, 171, 181, 186, 202, 203, 208, 211, 214, 218, 219, 220, 222, 225, 226, 234, 243, 244, 265, 268
mükâleme 295
Müslüman 36, 52, 67, 116, 134, 148, 195, 290, 292

N

Nadir Şah 65, 66, 131, 136, 265, 293, 297, 298, 301, 324, 335
Nahcivan 37, 243
nâib 114, 124

Naibi Kazzazzade Abdülkerim Efendi 184
Napolyon 29, 41, 42, 44, 49, 133, 135, 136, 137
Narman 170
Necef 66, 146, 209, 283
Necef Kulu Han 146, 209
Necef Toplantısı 66
Necib Efendi 225, 302, 303, 304, 307, 313
nefîr-i âm 120, 122, 124, 130, 141, 156, 157, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 241, 242, 244, 264, 267, 276
Nicolas Baron Fabvier 135
Niğde 98, 122, 204, 207
Nizam-ı Cedid 131, 132, 149, 150, 151, 152, 339
Norşin 195
Nurullah Paşa 57
nüzül emini 107, 108, 220, 243, 244

O

obüs 86, 89, 150, 212, 219, 232
Ocak 19, 78, 86, 121, 152, 160, 304, 320
Of 36, 122, 330
Oltu 89, 170, 171, 173, 226, 236, 238, 242
Oltu Kalesi 89
Orta Anadolu 116
Orta Doğu 24, 44
orta elçi 43
Osman Ağa 100, 107, 108, 203, 204, 222, 246
Osmanlı 17-31, 35-47, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 61, 64,-81, 85-88, 93-98, 100-107, 112-124, 127- 132, 137, 138, 140-200, 206, 210, 211, 214-216, 226, 230-234, 239, 246, 247, 251, 252, 254, 256, 257, 260, 265, 270-275, 279, 283-297, 299-320, 323-340
Osman Paşa 45, 51, 86, 87, 90, 111, 162, 214, 218-225, 227-241, 244, 245, 247-249, 265, 277, 295
Osman Sıtkı Efendi 68
Ovakışla 63

Ö

Özbek 69

P

Padişah 35, 192, 313, 339
pandemi 258
Paolo di Avitabile 132
Pasin 116, 122, 180, 208, 216, 242
Paskeviç 171
Patnos 59, 62, 164, 165, 168, 169
Patrik Germanos 36
Paytak Geçidi 174
Pehlivanlı Aşireti 116
Pekran 232
Penek 173, 222, 226
Perkid-i Kebir 238
piyade 35, 103, 115, 121, 127, 134, 138, 139, 141-145, 149, 150, 155, 158, 182, 212, 218, 219, 220, 225, 235, 236, 245, 257
Piyonk 181
Pizan Kalesi 167
Portekiz 136
Purhus 63

R

Rahmetullah Han 146
Rakka 36, 55, 57, 98, 104, 106, 162,

202, 206, 248, 253, 264, 268, 269
Rauf Paşa 26, 36, 37, 62, 63, 65, 69, 90, 91, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 125, 127, 128, 129, 158, 160, 162, 164, 187, 188, 19-194, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 206-218, 219, 221-226, 229-241, 247, 248, 249, 257, 266, 283-304, 308, 309, 328
Reboul 135
reisülküttap 307
Reşadiye 166
Revan 51, 54, 55, 61, 65, 69, 88, 132, 141-145, 157, 169, 170, 179-182, 186, 192, 195, 196, 197, 199, 207, 208, 215, 216, 217, 228, 231-247, 250, 257, 260, 286, 287, 293, 295, 302
Reyhanlı aşireti 123
Rıza Bey 107, 108
Rize 122
Rum 35, 36, 39, 52, 112, 123, 128, 129, 141, 171, 211, 262, 292, 298, 303, 319, 320
Rumeli 36, 58, 127, 128, 129, 150, 151, 157, 301, 319
Rus 20, 28, 30, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 74, 87, 101, 113, 118, 119, 120, 121, 131, 132, 133, 136-140, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 152, 159, 171, 172, 231, 288, 289, 303, 317, 319, 323-328, 333, 336, 338
Rus knezi 231
Rusya 23, 24, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 49, 77, 118, 130, 132, 133, 138, 147, 149, 152, 214, 238, 288, 289, 297, 300, 301, 302, 303, 317, 331, 333, 338

S

Sadık Bey 80, 81, 200, 286
Sadi-i Şirazi 314
Sadrazam 63, 110, 121, 151, 152, 185, 252, 253, 263, 264, 268, 285, 305, 307, 308
Safevi 65
Said Efendi 108, 110, 111, 112, 293
Said Paşa 74, 75, 80, 81
Sakız 127
salgın 22, 214, 256, 259, 260, 273, 292, 318
Salih Paşa 93, 128, 240, 241, 268
Salmankas 172
Salmas 54, 117, 164, 165, 167, 182, 204, 205
Samarra 66
Samson Yakovlevich Makintsev 132
Samsun 102, 212
Samsun İskelesi 102, 212
Saray 165, 167
Sarıkamış 102, 169, 170, 241, 242
Sarısu 62
Saruhan 98, 99, 126
Satmanis Kalesi 54, 77, 167
Savuk Bulak 277
Sayda Valisi Abdullah Paşa 123
Sebastiani 29, 49, 73, 328
sekban 118, 124, 192, 193, 244
Sekban-ı Cedid 152
Selanik Mutasarrıfı Mehmed Paşa 128
Selim 29, 30, 35, 47, 49, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 89, 117, 128, 131, 142, 149,

151, 152, 161, 162, 163, 169, 179-182, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 206-215, 217, 218, 238, 239, 242, 255, 325, 326, 328, 336
Selimiye 308
Selim Paşa 47, 54, 56, 58-64, 117, 128, 142, 161, 162, 163, 169, 179, 180, 181, 182, 189-198, 200, 201, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 325
Senendec 174
Sepki/Sipki aşireti 47
Seraskeri 36, 47, 58, 62, 64, 65, 68, 103, 125, 159, 164, 183, 187, 191, 193, 197, 200, 202, 207, 219, 221, 228, 229, 235, 247, 257, 266
Serbaz 135
Serdeşt 271, 277
Sert Mahmud Paşa 57, 58, 161, 182, 199, 200, 202, 205
Seyid Hamza 260
Seyyid Mustafa Efendi 73
Sırp 35
Silistre Valisi Mehmed Selim Paşa 128
Sincar Dağ Silsilesi 174
Sinne 146, 174, 175, 253, 271, 272
Sir Harford Jones 43
Sir Robert Liston 291
Sis 98, 268
Sivas 37, 57, 77, 98, 99, 102, 104, 106, 107, 109, 114, 121, 122, 125, 126, 127, 170, 193, 210, 212, 216, 218, 222, 224, 225, 234, 338, 339, 340
Siverek 204, 221, 235
Subatan 169, 210, 236, 237, 247, 250
Suğla 98, 99
Sultan 18-20, 30, 35, 37, 45, 46, 55, 57, 58, 62, 63, 65, 69, 73, 77, 80, 81, 94, 95, 109, 110, 121, 124, 125, 127, 149, 151, 152, 166, 183, 184, 185, 187, 188, 191, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 212, 215, 221, 223, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 238, 240, 246, 248, 249, 252-256, 261, 263, 264, 265, 267, 268, 270-275, 277-279, 286, 287, 288, 297, 298, 302-305, 307, 336
Sultan Yaylağı 77
Sultanyeri 127, 128
Süleyman Faik Efendi 78
Süleymaniye 69, 70, 173, 174, 175, 253, 255, 257, 258, 263, 266, 267, 269, 270, 272, 273, 303, 304
Süleyman Paşa 72, 75, 77, 252
Sümbüllü Han 68
Sünni 52, 66, 67, 330
Süphan 164, 168, 197
Süratçi Ocağı 148
Sürmene 122, 246
süvari 62, 86, 91, 103, 107, 115, 116, 118, 121, 135, 136, 139, 144, 145, 146, 155, 157, 169, 181, 182, 192, 204, 221, 235, 236, 273, 319
Süveydi 61
Süveyş 278

Ş

Şah 19, 24, 35, 37, 38, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 65, 66, 68, 71,

77, 78, 79, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 145, 196, 197, 211, 251, 253, 260, 261, 265-268, 271-273, 275, 283, 284, 285, 289, 292, 293, 296, 297, 298, 301, 303-307, 310, 320, 324, 330, 331, 335, 336, 337, 338
Şah I. Abbas 43
Şah İsmail 38
Şahseven 197
Şam 68, 69, 95, 126, 210, 239, 254, 311
Şam Kalesi 69
Şark ordusu 90, 99, 108, 122
şark seraskeri 86, 154, 159, 162, 221
Şatırzade Osman Ağa 203
Şehriban 174
Şehrizor 70, 285, 299
Şehzade 36, 37, 38, 47, 48, 49, 64, 65, 68, 78, 79, 131, 132, 137, 145, 146, 151, 174, 179, 183, 192, 193, 195, 196, 200, 201, 202, 203, 205, 209, 214, 215, 234, 239, 246, 251-263, 265, 270, 272-274, 279, 284, 285, 294, 297, 302, 304, 305, 318, 320, 337
Şehzade Abdullah Mirza 272, 273
Şehzade Muhammed Hüseyin Mirza 273
Şehzade Mustafa 151
Şenkaya 242
Şeyh Ahmed 194
Şeyh Bizini 61
Şii 60, 66, 67, 69, 144, 255, 273, 283, 330
Şikak aşireti 62
Şiran 122, 211
Şiraz 48, 137, 139, 257, 258, 259, 260, 312
Şüregel 179, 180, 228, 234, 236, 241, 247
Şüregel Beyi Şerif 180

T

tabya 87
tacir 50, 68, 80, 251, 295, 311, 313
Tahir Efendi 56
Tahran 12, 19, 22, 29, 38, 40-50, 67, 71, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 144, 180, 235, 259-261, 285, 288, 289, 290, 291, 298, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 327-330, 333-338, 340
Talin bölgesi 169
Tarsus 98, 126, 268
Taşlıçay 168, 180, 181, 182
Tatvan 63, 95, 96, 166, 168
Tay Aşireti 155
Tebriz 38, 40, 45, 47, 50, 88, 136, 137, 139, 142, 143, 172, 182, 200, 216, 258, 260, 270, 302, 303, 304, 307, 309, 323
Teke 98, 126
Tekman 168, 190, 192, 193
temessük 299, 302, 306, 311, 312, 313
Tendürek 168
Tepedelenli Ali Paşa 303
Tercan 122, 193, 221, 235
Terme 122
The Times 23, 37, 38, 39, 50, 216, 257, 260, 309, 322
tımarlı sipahi 113
Tiflis 75, 231, 247
Tikrit 155
Tilsit Muahedesi 42

Tire 98
Tirebolu 246
Tokat 81, 122, 227, 241
topçu 86, 88, 89, 107, 136, 139, 151, 155, 156, 222
tophane 134, 139, 222
Topkapı Sarayı 10, 22, 305, 322
Toprakkale 51, 172, 209, 213, 214
Tortum 122, 225
Torul 91, 122, 172
Trabzon 37, 57, 80, 91, 92, 93, 94, 96, 99, 102, 106, 107, 123, 159, 171, 172, 188, 193, 208, 212, 222, 240, 241, 245, 246, 248, 329, 331, 335, 337
Trabzon İskelesi 91, 94
Tunçkaya 230
turnacı 127
Turnacı Yusuf Ağa 228
Tutak 168, 182
Tutrakan 161
tüccar 26, 52, 134
tüfek 89, 143, 203, 219, 242
Türk 18, 31, 37, 42, 44, 48, 49, 73, 87, 116, 123, 137, 148, 173, 197, 323, 324, 328, 329, 330, 333, 334, 339
Türkçe 20, 21, 23, 25, 26, 29, 31, 41, 75, 79, 258, 259, 299, 302, 306, 307, 309, 310, 313, 326, 332, 341, 344
Türkmen 48, 116
Türkmençay Antlaşması 37
Türkmenoğlu 308

U

ulûfeli 109, 118, 124, 141, 181, 209, 210, 216, 220, 224, 225, 238, 242, 243, 244, 245, 267, 268, 269, 276
Umman 45
Urfa 122, 126, 269
Urmiye 53
Uzun Mehmed Ağa 68

Ü

Üçbölük Köyü 169
Ünye 122
Üsküdar 150, 172

V

Vakfısagir 122
Valide Han 68
Van 19, 36, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 64, 65, 68, 70, 77, 87, 89, 90, 94, 95, 108, 117, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 179, 182, 184, 189, 193, 194, 198-207, 212, 223, 248, 326, 329, 330, 332, 340
Van Gölü 94, 95, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 193, 200, 201, 329, 330, 332
Van Kalesi 57, 58, 87, 89, 161, 168, 200, 201, 202, 205
Varto 168, 192
Vavuk 172
veba 215, 216, 257, 258, 259, 272, 273
Vehhabi 67, 71, 73, 330, 333, 337
Vehhabî-Suudî 66
Velibaba 181, 206, 208, 212, 216
Verdier 136
Vezir Han 68
Viscount Strangford 38, 288
Viyana Kongresi 39, 300

W

William Monteith 139

Y

Yahyalı 126
yanıkara 214, 216
Yasincizade Abdülvehhab Efendi 40
Yemişen 181
Yeniçeri 19, 26, 29, 35, 56, 121, 147, 150, 152, 155, 185, 203, 207, 226, 227, 228, 320
Yeniçeri Ocağı 19, 121, 150
Yermolov 24, 38, 45, 231, 332
Yezd 258
Yezidi aşireti 117, 179
Yoncalı 169, 181
Yukarı Murat 165
Yunan 20, 35, 52, 325
yurtluk ocaklık 161, 188, 190
Yusuf Ağa 65, 112, 228
Yusuf Han 146, 206
Yusuf Ziya Paşa 72

Z

zabitan 114
Zagros Dağları 173
zahire 21, 87, 95, 100, 102, 104, 107, 154, 166, 181, 197, 200, 202, 203, 205, 207, 209, 210, 217, 218, 220, 222-226, 235, 238, 240, 243, 245, 246, 248, 276
Zap Suyu 167
Zaruşat 180, 228, 237, 238
Zenbürek 136
Zencan 273, 315
Zencanî Hacı Mehmed Ali 68
Zend 48
Zernak Kalesi 88
Zeynelabidin 183, 284
Zeytun 122, 126
Zibaçehr Hanım 47, 48
Zigana 171, 172
Zigana Geçidi 171
Zilanlı aşireti 117, 179, 180, 226
Zile 122, 126
Zivin Çayı 170
Zuhab 174, 175, 251, 272
Zülfikar Han-ı Semnani 146
züvvar 311